

KOLEKTIV AUTORŮ
ED. TOMÁŠ TOŽIČKA

Rozvoj s otazníkem

Rozvoj s otazníkem

KOLEKTIV AUTORŮ

EDITOR: MGR. TOMÁŠ TOŽIČKA

RECENZOVALA: ING. DAGMAR TRKALOVÁ, CSC.

Ekumenická akademie

Praha 2015

ISBN 978-80-87661-17-8

Obsah

Rozvoj s otazníkem	4
---------------------------------	----------

Rozvoj	7
---------------------	----------

Jiří Silný

Ambice zdravé či přehnané? Jak daleko jsme v rozvojové agendě pro období po roce 2015?	15
---	-----------

Joachim Lindau

Monitoring má smysl jen tehdy, pokud je možné hnát mocné k zodpovědnosti	24
---	-----------

Roberto Bissio

Zadlužené státy v celosvětovém měřítku	30
---	-----------

Jürgen Kaiser

Klima a rozvoj	50
-----------------------------	-----------

Milan Smrž

Lidská práva – všechna, všem a všude	57
---	-----------

Tomáš Tožička

Rozvoj s otazníkem

Tomáš Tožička

Kam se bude dál ubírat mezinárodní spolupráce? Jak se nám podaří bojovat s extrémní chudobou v rozvojových zemích a s rostoucími počty chudých v zemích rozvinutých? Stane se politika více otevřenou pro účast lidí, nebo se otevře více korporátním zájmům? Je naše planeta a život na ní rovnovážný systém, jehož jsme pouhou součástí, nebo je nám dána k tomu, abychom na maximum využili její zdroje? To je jen několik důležitých otázek, které před námi stojí, když se budeme chtít bavit o mezinárodním rozvoji a jeho hlavním nástroji, jímž je rozvojová spolupráce.

V roce 2000 přijalo OSN hlasy všech členů Miléniovou deklaraci, v níž státy vyjádřily své odhodlání společnými silami prosazovat odstranění extrémní chudoby a hladu a zajišťovat svobodu, rovnost, solidaritu a toleranci. A to bez ohledu na pohlaví, rasu, náboženství či světový názor. Přihlásily se i k ohleduplnosti vůči životnímu prostředí, ke sdílené, ale rozdílné odpovědnosti, k zajištění sociálního a ekonomického rozvoje, míru a bezpečí.

Následně pak bylo přijato osm Rozvojových cílů tisíciletí, které vytvořily strategicko-realizační rámec, v němž se měly deklarované záměry provádět. Bylo to završení procesu, který trval třicet let a na jehož konci byla společná, celosvětová snaha dosáhnout zlepšení života obyvatel naší planety.

Výsledek byl samozřejmě provázen řadou kompromisů, byl chválen i kritizován. Obojí bylo oprávněné. Šlo nepochybně o přelomový krok, který dával a dává do budoucna naději, že státy se napříč různými kulturami a politickým uspořádáním dokážou domluvit na řešení nejzávažnějších problémů. Kritici pak upozorňovali na opakování starých problémů z rozvojové spolupráce, které se v Rozvojových cílech tisíciletí objevovaly.

Rozvojové cíle končí v roce 2015. Je zřejmé, že situace mnoha obyvatel světa se radikálně zlepšila. „Znamená to lepší život pro miliony lidí. Zvýšení počtu dívek ve školách, zastavení šíření malárie a zajištění přístupu k čisté vody znamená skutečnou změnu v lidských životech. Bohužel je také bolestnou pravdou, že pokrok v jiných oblastech byl omezený a v některých je situace dokonce horší – například klimatická krize a rostoucí nerovnosti na všech úrovních, včetně těch mezi ženami a muži,“ říká Toby Quantril z Christian Aid.¹

¹ MDGs' mixed success highlights need for action; Christian Aid. Oxfam; 7.7.2015. Dostupné online.

Před námi stojí otázka, jak pokračovat dál. A tomu se věnuje i naše publikace, v níž jsme se s kolegy zamysleli nad několika důležitými otázkami, které jsou spojené s budoucností rozvoje a to nejen v tzv. chudých zemích, ale i v těch, kterým říkáme bohaté či rozvinuté. Důležité je, jaký rozvoj vlastně chceme, a pro koho. Má se jednat o rozvoj ekonomický, či o rozvoj kooperačních vztahů a lidské důstojnosti? Odpověď hledá Jiří Silný ve svém článku stručně nazvaném Rozvoj.

Pro někoho rozvoj znamená vyšší produktivitu, více výrobků, více potravin... Co to může znamenat např. v zemědělství? „Každý rok je v důsledku nadužívání hnojiv ztraceno 12 milionů hektarů půdy – což je oblast velikosti Rakouska a Švýcarska. Ekologické dopady dále zvyšuje farmaření ve velkém měřítku. Také sociální důsledky mohou být kruté: vystěhovávání, ztráta obživy a násilné konflikty.“² Proto potřebujeme definovat nástroje, podpůrné i regulační, které napomohou žádoucímu udržitelnému rozvoji lidí v mezích naší planety. Na mezinárodní úrovni by se mělo jednat především o tzv. post-2015 agendu. Tedy jaké cíle a strategie rozvoje si stanovíme v následujícím období. O tom v naší publikaci píše Joachim Lindau, který se poslední půlstoletí zabývá prakticky i analyticky rozvojovými programy v celém světě. Představuje Cíle udržitelného rozvoje, které nahradí Rozvojové cíle tisíciletí, jejich vysoké ambice i problémy v nich zakomponované.

Roberto Bissio z mezinárodní koalice Social Watch, která se zabývá monitorováním naplňování lidsko-právních dokumentů, poukazuje ve svém příspěvku na další problém, s nímž se setkáváme. Ačkoli státy přijímají a ratifikují mnoho skvělých a humánních dokumentů, jejich naplňování vážně častěji, než by bylo omluvitelné prostou nedokonalostí našeho světa. Proto je třeba mít nastaveny standardy k vytváření monitorovacích zpráv. A mezinárodní společenství musí mít i nástroje na konsekventní řešení v případě, že dané závazky nejsou, či nemohou být dodrženy. Monitoring má totiž smysl jen tehdy, pokud je možné hnát mocné k zodpovědnosti.

První česká rozvojová kampaň byla zaměřena na problémy zadlužených států. Proto jsme požádali našeho dlouholetého kolegu a jednoho z největších expertů na otázky suverénního (státního) zadlužení Jürgena Kaisera o příspěvek k této problematice. V posledních měsících došlo k několika událostem, které si tuto pozornost zaslouží. Valné shromáždění OSN v roce 2014, přes odpor nejbohatších zemí včetně České republiky, schválilo přípravu mezinárodně platného mechanismu pro řešení situací zadlužených států, a to i s tím, že musí být garantována lidská práva (tedy lidská práva politická, sociální, ekonomická

² Barbara Unmüßig; Radikální cíle pro trvale udržitelný rozvoj; Heinrich Böll Stiftung; 8.1.2015; Dostupné online.

a kulturní) v zadlužených státech. Na základě této rezoluce byly připraveny návrhy postupů, které ve své současné podobě otevírají dobrou možnost řešit kritické předlužení, ale také mu předcházet. Právě na to, jak to s kritickou zadlužeností států a jejím vývojem vypadá, je zaměřena zařazená studie.

Už v roce 2011 na 66. zasedání Valného shromáždění OSN ve svém projevu My lidé řekl generální tajemník OSN Pan Ki-Mun: „Musíme spojit všechna témata do jednoho. Klimatickou změnu, nedostatek vody, přístup k energii, globální zdraví, potravinovou bezpečnost a posilování postavení žen. Řešení jednoho musí být řešením všech ostatních.“ Milan Smrž z Eurosolaru ukazuje, jak je spojení otázek klimatu a rozvoje důležité a zamýšlí se i nad efektivními řešeními tohoto dilematu.

Mezi témata, která hrají klíčovou roli v koncipování rozvoje na všech úrovních, patří nezbytně i otázka lidských práv. Ve svém článku jsem se snažil popsat historii a možná východiska pro uplatnění lidských práv v české zahraniční politice.

Při sestavování sborníku jsme se snažili vybrat témata, která mohou otevřít diskusi o dalším směřování mezinárodních snah při odstraňování nejzávažnějších problémů, s nimiž se v současnosti potýkáme. Samozřejmě jsme v daném rozsahu nemohli pokrýt vše. Nicméně doufáme, že tím přispějeme k lepší obeznamovanosti s problematikou.

Nejde totiž jen o problémy, které se odehrávají na druhé straně planety. Narůstání problémů v jedné části světa může velmi rychle zasáhnout i oblasti, které se po léta domnívaly, že se jich to netýká – jak jsme viděli v případě ekonomické krize, nebo u válečných konfliktů, které přerostly v imigrační krizi.

Náš svět je příliš malý na to, abychom si mohli myslet, že co se děje jinde, se nás netýká.

Rozvoj

Jiří Silný

Obecně platí, že rozvoj se týká živých organismů nebo jejich společenství, tedy otevřených systémů, zachovávajících na jedné straně určité ekvilibrium (homeostáze, funkční stabilita soustavy), a na druhé straně schopných změny. Schrödinger definuje život jako něco, co se vyznačuje negativní entropií. Brillouin zavedl pojem negentropie a sociologové zabývající se systémovou teorií ho někdy užívají pro vyjádření růstu komplexity systémů.¹ Opakem je pak růst entropie – u živého organismu regrese nebo smrt, u společnosti úpadek do chaosu nebo kolaps. Hrozba, že místo rozvoje přijde kolaps je pro lidstvo větší než kdy dřív.

Kde se rozvoj vzal

Zatímco na individuální rovině s rozvojem (dospíváním, zráním) počítají všechny kultury, pokud jde o společnost, je myšlenka rozvoje relativně mladá. Po většinu své existence žilo lidstvo ve společenstvích lovců a sběračů, které po tisíciletí měnily svůj způsob života jen v reakci na klimatické změny. Objev zemědělství a jeho rozšíření po skončení poslední doby ledové (neolitická revoluce) přinesl rychlé a dalekosáhlé změny v dostupnosti zdrojů a tím byly vytvořeny podmínky pro vznik komplexnějších společností. Změny v uspořádání společnosti (dělbá práce, peněžní směna, sociální stratifikace) se zároveň staly zdrojem společenských konfliktů, provázejících lidstvo dosud. Ale i starověké zemědělské civilizace se vyznačovaly velkou stabilitou a cyklickým pojetím dějin. V řadě antických kultur byly změny chápány jako změny k horšímu, tedy jako úpadek od ideálních poměrů „Zlatého věku“.

Židovskému myšlení se připisuje „objev“ lineárních dějin, které mají ideální počátek v Rájské zahradě, ale zároveň směřují k vyššímu cíli, ke svému završení, byť až po „konci světa“. Prostřednictvím křesťanství se toto chápání dějin, směřujících k otevřené budoucnosti, stalo obecným statkem euroamerické civilizace.

S konceptem pokroku a rozvoje, oproštěným od náboženských archaismů, začíná plně pracovat teprve osvícenství, které je podle Kanta „vykročením člověka

¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Negentropy> 9.4.2015

z jeho jím samým zaviněné nedospělosti“. Leibnitz i Kant předpokládali, že možnost rozvoje je dána přirozenými vlohami, které čekají na své uplatnění, a vyjádřili tak velkou míru důvěry v lidskou přirozenost. Důležité je, že rozvoj chápali jako autonomní aktivitu (nelze rozvíjet někoho jiného). Je pro něj ale možné vytvářet vhodné společenské podmínky. Nástrojem pokroku je poznání, vzdělání, rozum jako kritická instance.

Průmyslová revoluce s nevídanou explozí produktivity práce poskytla materiální důkazy existence pokroku, chápaného jako růst. V politickém a ekonomickém myšlení se objevila periodizace se vzestupnou škálou společenských řádů a vizemi dalšího rozvoje směrem k překonání společenských antagonismů (Marx). Dalším významným krokem při formování moderního světového názoru bylo formulování přírodních zákonů evoluce (Darwin). V několika posledních stoletích se tak myšlenka rozvoje a pokroku, většinou chápaného jako růst, postupně stala samozřejmostí.

Už v židovství, ještě více pak v křesťanství se nové chápání dějin, spolu s dalšími rysy těchto náboženství, snoubilo s pocitem nadřazenosti nad „pohanským“ světem. Tento pocit nadřazenosti má v euroamerické civilizaci i sekulární podobu.

Rozvinutí a nerozvinutí

Problém nerovnoměrnosti a nesouměřitelnosti společenského rozvoje byl nastolen nejpozději s evropskou expanzí v době zámořských „objevů“ a podrobování mimoevropských kultur. V počátcích tohoto procesu, na konci středověku, nebyli křesťanští Evropané ostatním většinou nadřazeni ani kulturně ani ekonomicky. Jejich výhodou byly zejména střelné zbraně a bezohlednost daná pocitem nadřazenosti.

Když Španělé a Portugalci dobývali Ameriku, vedli, kromě válek a drancování, i vážné teologické disputace o tom, jestli jsou původní obyvatelé lidmi nadanými nesmrtelnou duší. I když papež Pavel III. v encyklice *Sublimus dei*² z roku 1537 uznal, že Indiáni mají duši, na jejich neblahém osudu to mnoho nezměnilo – jen se navíc stali objektem obracení na pravou víru. Odhady mluví o tom, že mezi lety 1500 až 1900 v Americe v důsledku kolonizace zahynulo až 90 milionů Indiánů.³

2 <http://www.papalencyclicals.net/Paul03/p3subli.htm> 9.4.2015

3 Číslo jsou v tomto případě značně nejisté. Shoda panuje na tom, že příčinou většiny úmrtí byly zavlečené choroby. http://rationalwiki.org/wiki/American_Indian_Holocaust 9.4.2015

Možnost čerpat zlato, stříbro, další suroviny a levnou práci z kolonií přispěla k rychlému růstu evropského hospodářství – a úpadku nebo stagnaci hospodářství a kultury ovládaných zemí. Ve vrcholných dobách kolonialismu ovládalo devět evropských mocností 85 % zemského povrchu. Díky kapitalistické dravosti se tento proces „podmaňování, vyvlastňování, paternalismu a odcizení“ (Neuschler) zrychlil a prohloubil a jeho následky, zejména hluboká strukturální nerovnost, přetrvávají dodnes.

Teprve na počátku 20. století kulturní antropologové jako Boas, Benediktová nebo Meadová zpochybnili myšlenku nadřazenosti Západu nad ostatními kulturami a rozdělování na „primitivní“ a „civilizované“ kultury. Tím překonali klasický lineární sociální evolucionismus (Tylor, Morgan), pracující se „stádií“ rozvoje a potvrzující tak nadřazenost Evropanů. Nepochybně ale v řadě oblastí arogantní eurocentrismus přetrvává a formuje politiku i veřejné mínění.

Teprve ve druhé polovině 20. století se v souvislosti s dekolonizací ustavuje vědní obor rozvojová studia. V jejich rámci se uplatňuje zpočátku zejména teorie modernizace, která vychází rovněž z předpokladu, že západní průmyslové země jsou ty nejrozvinutější a zbytek světa (tradiční, převážně zemědělské společnosti, bývalé kolonie) se nachází v nižších stádiích rozvoje. Když se ale budou rozvojové země snažit, mohou ty rozvinuté dohnat. Po období podpory velkých infrastrukturních projektů, průmyslových komplexů a industrializace zemědělství, které následovalo po dekolonizaci, má být od konce sedmdesátých let hlavním nástrojem rozvoje zapojení rozvojových zemí do mezinárodního obchodu a maximální podrobení tržním principům (tzv. Washingtonský konsenzus: liberalizace trhů, privatizace, deregulace, omezení státních výdajů). Po několika desítkách let uplatňování této politiky v zemích Jihu a v post-socialistických ekonomikách se jasně ukázalo, že nevede ke slibovanému snížení ekonomických rozdílů mezi chudými a bohatými zeměmi.

Odlíšnou interpretaci přinesla teorie závislosti (dependenční teorie Singera a Prebische). Ukazuje, že vztahy mezi centrem (bývalými koloniálními mocnostmi) a periferií, nyní formálně svobodnými zeměmi, jsou strukturovány tak, že reprodukují koloniální závislosti a brání tak „dohánění“ bohatých zemí. V mnoha případech skutečně tzv. rozvojové země dál slouží bohatým zemím jako zdroje levných surovin a komodit, levné práce a nízkých ekologických standardů a zároveň jako odbytiště pro průmyslové produkty a služby. Významnou roli hrají také nerovná pravidla mezinárodního obchodu, která znevýhodňují pozici slabších hráčů. Reprodukce závislosti má i podobu dluhové pasti nebo úniku zdrojů do daňových rájů.

Rozvojová pomoc nebo rozvojová spolupráce, ke které se bohaté země zavázaly⁴, v konkrétních případech hraje důležitou roli, ale už svým omezeným rozsahem (celosvětově např. v roce 2013 cca 150 miliard dolarů⁵) nemůže situaci zásadně změnit. Rozvojové cíle tisíciletí, které si daly za cíl od roku 2000 do roku 2015 podstatně zlepšit kvalitu života v rozvojových zemích, dosáhly relativního úspěchu tím, že si stanovily závazné cíle (o jejich ambicióznosti lze vést diskuse), a zejména tím, že řada rozvojových zemí mobilizovala své vnitřní zdroje. O naplnění nejdůležitějšího kvantitativního ukazatele, snížení extrémní chudoby na polovinu, se zasloužila především Čína.

V posledních desetiletích se mocenské a ekonomické centrum světa pozvolna přesunuje od severoatlantických břehů: „... po pětisetleté nadvládě evropské, západní kultury vzniká nový svět. Není veden pod hegemonií USA, ale je multipolární. Asie v posledních desetiletích rychle pokročila. Nejprve to bylo Japonsko, pak čtyři tygři nebo draci – Jižní Korea, Tchaj-wan, Hongkong a Singapur, potom Thajsko a Malajsie a nakonec těžké váhy Čína, Indie a Indonésie.“⁶ Další centrum se tvoří v Latinské Americe, kde se prohlubuje proces regionální spolupráce a kde se jako v jediném regionu daří snižovat rozdíly mezi bohatými a chudými.⁷ Nejobtížnější zůstává situace v Africe, kde je ekonomický a sociální rozvoj velmi nerovnoměrný ale zároveň velmi dynamický. Vzhledem k rostoucí spolupráci se zeměmi Latinské Ameriky a zejména s Čínou se i tam projevuje odklon od tradiční závislosti na Západu. Nejnovějším projevem emancipace je vznik hned dvou rozvojových bank: NDB BRICS a AIIB (Asian Infrastructure Investment Bank), které překonávají dosavadní nadvládu Světové banky a Mezinárodního měnového fondu, institucí, kde si uchovávají právo veta Spojené státy americké.

Podle Zprávy o lidském rozvoji za rok 2013 (příznačně nazvané *Vzestup Jihu: Lidský pokrok v různorodém světě*) se nikdy v historii životní podmínky a vyhlídky tak velkého množství lidí nezlepšovaly tak rychle. Velká Británie, kolébka průmyslové revoluce, potřebovala 150 let na to, aby zdvojnásobila výrobu na hlavu. Spojeným státům, industrializovaným později, to trvalo padesát let. Obě země měly na počátku industrializace populaci nižší než deset milionů lidí. Indie a Čína zahajovaly industrializaci zhruba s miliardou obyvatel v každé z obou zemí a výrobu na hlavu zdvojnásobily za méně než dvacet let. Jen v samotné Číně se snížil počet lidí žijících v extrémní chudobě nejméně o pět

4 Bohaté země se v roce 1970 zavázaly, že budou poskytovat 0,7 % z HND na rozvojovou spolupráci. Dodnes to naplnilo jen několik málo zemí. <http://www.oecd.org/dac/stats/the07odagnitarget-ahistory.htm>

5 <http://www.oecd.org/dac/stats/idsonline.htm>

6 Petr Achten, Der Geist der AIIB, Journal 21; <https://www.journal21.ch/der-geist-der-aiib>, 9.4.2015

7 Human Development Report 2013 (HDR), vydává UNDP, dostupné na internetu: <http://hdr.undp.org/en/2013-report>

set milionů lidí. Důležité je, že nejde jen o ekonomický rozvoj, měřený růstem HDP, ale i při použití jemnějších nástrojů měření⁸, jako je např. Index lidského rozvoje používaný UNDP, jsou v řadě zemí výsledky povzbudivé. Dosažený stav je ale křehký. Větší ekonomická krize, válečné konflikty nebo dopady klimatické změny mohou pozitivní změny snadno vymazat.

Pochybnosti o rozvoji

První i druhá světová válka s masovým zabíjením a ničením znamenaly velký otřes pro víru v lidský rozum a neustálý pokrok lidstva. Válečné úsilí přineslo velký rozvoj vědy a techniky, ale s výrobou a použitím atomové bomby se objevila i hrozba zničení lidstva. Války také přinesly společenské změny, které představovaly pro mnoho lidí naději. Říjnová revoluce v Rusku i rozšíření socialistického tábora po porážce fašismu přes všechny sporné a odsouzeníhodné rysy inspirovaly řadu národně osvobozeneckých hnutí v koloniích i ty, kdo byli v západních zemích nespokojeni s politicko-ekonomickými pořádky. Jistota marxistických pouček o zákonitostech dějinného vývoje byla lákavá, zejména pro ty, kdo měli jen malý podíl na světovém bohatství. Soupeření antagonistických systémů vytvořilo prostor pro vznik tzv. hnutí nezávislých (konference v Bandungu 1955), jehož funkci dnes zčásti plní G77 nebo některá další uskupení.

V této souvislosti se začalo mluvit o třech světech. První svět byl samozřejmě Západ a druhý svět představovaly v době studené války socialistické země. Jako první použil pojem „třetí svět“ francouzský demograf Sauvy v roce 1952. Srovnával situaci „málo rozvinutých zemí“ s postavením třetího stavu v době Francouzské revoluce – byť nejpočetnější, měl nejmenší moc.⁹

Tato etapa skončila na počátku devadesátých let – zmizením druhého světa, reálného socialismu, přestalo mít smysl mluvit o třetím světě.

Triumfalismus prvního světa – kapitalistického Západu – vyjádřený Fukuyamovou tezí o konci dějin¹⁰ přehlédli, že ztrátou socialistické konkurence se otevírá prostor pro plné rozvinutí vnitřních rozporů globálního kapitalismu. Opakující se finanční a ekonomické krize, rostoucí nerovnost i prohlubující se dluhová

8 K otázce měření rozvoje viz Silný, Jiří. Jak se měří rozvoj. IN:Tožička, Tomáš (ed.). Občanská odpovědnost ve světle globální chudoby. Educon. 2011. ISBN 978-80-260-0352-6

9 Alfred Sauvy, Trois mondes, une planete, L'Observateur, 14.8. 1952, číslo 118, str. 14, dostupné na internetu <http://www.homme-moderne.org/societe/demo/sauvy/3mondes.html>

10 Článek: Francis Fukuyama, „The End of History?“, *The National Interest* (Summer 1989) a kniha: *The End of History and the Last Man*, Free Press, 1992, ISBN 0-02-910975-2; Fukuyama, F.: *Konec dějin a poslední člověk*, Rybka Publishers, Praha 2002, ISBN 80-86182-27-4

past tyto meze jasně ukazují. Také naděje na mírové soužití v jednom světě se ukázala jako lichá. Zároveň dochází ke zrychlení devastace přírody – jako jediného základu, na kterém se jakýkoli rozvoj může odehrávat. I tady platí, že pro chudé země Jihu je zátěž nepoměrně větší.

Na rozdíl od všech předchozích epoch není problémem nedostatek zdrojů, schopností nebo technických prostředků k vyřešení otázky chudoby, hladu, umírání na snadno léčitelné nemoci. Kardinální problém dneška je bezprecedentní nerovnost v rozdělení bohatství světa.¹¹

Kudy dál

Úvahy o alternativních cestách rozvoje nejsou nové. Už v roce 1972 vyšel sborník „Meze růstu“¹², ve kterém autoři sdružení v tzv. Římském klubu varovali před neudržitelností dosavadní trajektorie rozvoje civilizace. Vedle možné srážky s velkým kosmickým tělesem jsou to právě katastrofy působené lidským konáním – nukleární válka nebo ekologický kolaps, které mohou debaty o rozvoji ukončit jednou provždy.

Použijeme-li jeden z indikátorů – ekologickou stopu, tak už současná spotřeba přesahuje o 20 % kapacitu Země.¹³

Je zřejmé, že bezpodmínečně potřebujeme nové koncepty rozvoje, které opustí představu nekonečného růstu produkce a spotřeby. Zde můžeme některé z nich jen zmínit.

Udržitelný rozvoj, jak ho definovala komise Brundtlandové, je takový rozvoj, který „uspokojuje potřeby současnosti, aniž riskuje, že budoucí generace nebudou moci uspokojit své potřeby.“ Při tom je třeba zahrnout udržitelnost ekologickou, ekonomickou i sociální a politickou. Asi se nenajde nikdo, kdo by s obecnou zásadou udržitelného rozvoje nesouhlasil, ale proces její realizace je příliš pomalý¹⁴, vzhledem k rozsahu devastace Země a rychlosti klimatické změny.

11 Každoroční zpráva britské nevládní organizace Oxfam sleduje distribuci bohatství a zaznamenává jeho rostoucí koncentrací v rukou hrstky jednotlivců. Podle poslední zprávy vlastní pouhých 80 osob stejné bohatství jako chudší polovina lidstva dohromady. Viz např.: <https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2013-01-19/annual-income-richest-100-people-enough-end-global-poverty-four>; <http://rinf.com/alt-news/featured/worlds-richest-80-people-own-same-as-worlds-bottom-50/>

12 Donella H. Meadows, Jorgen Randers and Dennis L. Meadows, *Limits to Growth - The 30 year Update*, 2004, ISBN 1-931498-51-2

13 <http://www.hraozemi.cz/ekostopa/globalni-souvislosti.html>

14 Už v roce 1972 se ve Stockholmu konala konference OSN o životním prostředí, na jejímž základě

Post-rozvojová teorie (Ivan Illich, Arturo Escobar, Wolfgang Sachs a další) odmítá europocentrické a hierarchické pojetí rozvoje a představu, že je žádoucí aby všichni přejali životní styl a hodnoty současného Západu.¹⁵

Chilský ekonom Manfred Max-Neef se zaměřil na otázku lidských potřeb. Obvyklý hierarchický model, který předpokládá neustálý růst potřeb, nahradil **teorií rozvoje lidské škály** (Human-Scale Development), kde jsou lidské potřeby nehierarchické, univerzální a neměnné. Rovněž dokládá, že lidských potřeb není mnoho, ale jsou provázané, přitom jsou konečné, stejné ve všech lidských kulturách a obdobích. Mění se jen způsoby jejich uspokojování. Tyto způsoby mohou být destruktivní nebo sociálně a ekologicky udržitelné.¹⁶

Teorie lidského rozvoje,¹⁷ jejímiž představiteli jsou např. Amartya Sen a Mahbub ul Haq, se zaměřuje na schopnosti lidí a to, co mohou dělat a čím mohou být. Zdůrazňují rozvoj jako svobodu, kladou na ekonomický rozvoj etická měřítká a zahrnují mezi ukazatele rozvoje řadu netradičních ukazatelů. Tento koncept se stal základem pro Index lidského rozvoje, který při měření rozvoje užívá UNDP, Rozvojový program OSN.¹⁸ Podobné myšlenky vyjadřoval už v 60. letech 20. století křesťanský myslitel Lebrét¹⁹, který významně ovlivnil katolickou sociální nauku vypracováním slavné encykliky *Populorum progressio*. Ten mluví o **integrálním rozvoji** – rozvoji všech a každého.

Postkapitalistické teorie vycházejí z poznatku, že kapitalismus, který má jako hlavní cíl ekonomických aktivit maximalizaci zisku, nedokáže řešit ani spravedlivou distribuci bohatství ani šetrné zacházení s přírodou. Nadějně koncepty sociální a ekologické tržní ekonomiky dlouhodobě prohrávají svůj boj s nadvládou soukromých zájmů, reprezentovaných bankami a nadnárodními společnostmi. Proto mnozí volají po základní změně paradigmatu. Patří sem různé formy participativní ekonomiky (PAERECON)²⁰, družstevnictví, solidární a sociální ekonomika, alternativní systémy směny (LETS, lokální měny),

vznikl program OSN pro životní prostředí. V roce 1992 hostilo Rio de Janeiro „Summit Země“ – konferenci o rozvoji životního prostředí. Státy se shodly na společné Agendě 21, prosazující zásady udržitelnosti na všech úrovních. V roce 2002 se v Johannesburgu konala další konference OSN o životním prostředí (Rio + 10) a v roce 2012 znovu v Riu (Rio +20). V roce 1997 došlo k dohodě o „Kjótském protokolu“, omezujícím emise skleníkových plynů. Tato dohoda vypršela v roce 2012 a dodnes nedošlo ke shodě o dalším závazném omezení emisí.

15 https://en.wikipedia.org/wiki/Postdevelopment_theory

16 Jiří Silný, Potřeby jsou omezené, to žádostivost je nekonečná. Deník Referendum. <http://denikreferendum.cz/clanek/4913-potreby-jsou-omezene-to-zadostivost-je-nekonecna>

17 http://en.wikipedia.org/wiki/Human_development_theory

18 Viz poznámky 7 a 8

19 http://en.wikipedia.org/wiki/Louis-Joseph_Lebrét

20 http://en.wikipedia.org/wiki/Participatory_economics

ekonomická demokracie, nepodmíněný základní příjem atd.²¹ Určitým způsobem sem lze zařadit i spotřebitelská hnutí, která se zaměřují na dostupnost zdravotně nezávadných, ekologicky šetrných a sociálně ušlechtilých produktů. Zejména koncept spravedlivého obchodu, **fair trade**, má zároveň silnou složku solidarity z chudými zeměmi.²² V tomto směru uvažování a aktivit je kladen důraz především na tu stránku rozvoje, která posiluje spravedlnost, sociální ohledy a participaci.

Teorie udržitelného nerůstu²³ navíc zahrnuje zásadní ohled na ekologickou udržitelnost a zcela mění úhel pohledu. V tomto pojetí rozvoj nemá charakter stupňování spotřeby, ale naopak počítá s omezováním čerpání materiálních zdrojů. To nemá znamenat snižování kvality života, ale ta se má hledat v rozvoji osobnosti a komunity, žijící v souladu s přírodním prostředím. Podobným směrem míří koncepty navazující na tradiční hodnoty domorodých kultur v Latinské Americe i jinde, které za cíl rozvoje mají **buen vivir**²⁴, dobrý život. Ve stejném kulturním okruhu bývá respektována i tradiční úcta k Matce Zemi (Pachamama), která je zakotvena např. v bolívijské ústavě.²⁵

Závěr

Podle všeho žijeme v období velkých a rychlých změn, které určí další směřování lidstva i podobu naší planety na dlouhou dobu. Zatím se zdá, že všechny možnosti zůstávají otevřené – ve škále od všeobecné katastrofy až po prosazení konceptů vedoucích k dobrému životu pro všechny.

Jiří Silný je ředitelem Ekumenické akademie.

21 K významným současným autorům patří David Schweickart, jehož kniha Po kapitalizme – ekonomická demokracie vyšla v roce 2010 v nakladatelství Spolek slovenských spisovatelů (ISBN 978-80-8061-428-7). K lokální ekonomice např. DOUTHWAITE, Richard. Ekológia peňazí. Dolný Kubín. diveRzita. 1999. 77s. ISBN 80-968086-2-1. V českém prostředí se ekonomické demokracii věnuje soustavně Naďa Johanisová, která publikovala řadu článků a knih. K nepodmíněnému základnímu příjmu viz stejnojmenný článek na české wikipedii, kde je uvedena i literatura v češtině.

22 Spotřebitelská hnutí jsou zařazena do této skupiny, protože alespoň potenciálně překonávají redukcionistickou logiku všemocného trhu. Základní informace k fair trade viz <http://www.fairtrade-cesko.cz>

23 O konceptu nerůstu (decroissance, degrowth) se lze dočíst např. na <https://nerust.wordpress.com>. Nejvýznamnější česku autorkou k tématu je Eva Fraňková.

24 Pimentel, Boris Marañoň (ed.). Buen vivir y descolonialidad. Crítica al desarrollo y la racionalidad instrumentales. UNAM, IIE, México, 2014, (267 pp.). Dostupné na internetu: http://www.scielo.org.ar/scielo.php?pid=S1853-984X2014000200008&script=sci_arttext

25 Právním postavením planety Země se u nás dlouhodobě zabývá filozof Josef Šmajš, který nedávno publikoval návrh Ústavy Země. Viz: <http://www.ustavazeme.cz/>

Ambice zdravé či přehnané? Jak daleko jsme v rozvojové agendě pro období po roce 2015?

Joachim Lindau

Shrnout v kostce proces směřující k rozvojové agendě pro období po roce 2015 je poměrně obtížné, protože je velmi mnohotvárný. Probíhající jednání jsou zjevně komplikovaná a informace jsou roztroušené. Zvnějšku se zdá, že „příliš mnoho kuchařů zkazí polévku“, zejména pokud člověk ztratí přehled o tom, jaké ingredience kdo z nich přihazuje. Ano, je dobře, že se do věci zapojuje stále více účastníků z řad odborníků. Větší organizace občanské společnosti připomínají oficiální dokumenty OSN, a samozřejmě také zdůrazňují body, na které kladou zvláštní důraz. Podle toho, na co se soustředí, se dá vycítit, jestli se zaměřují spíše na upravené Rozvojové cíle tisíciletí (MDGs), anebo na mnohem širší „environmentalistické“ krédo procesu Rio+20, které hraje ústřední roli v Cílech udržitelného rozvoje (SDGs).

Ať už bude výsledek jakýkoli, zůstává otázkou, zda nové cíle budou SMART (z angl. Specific, Measurable, Assignable, Realistic and Time-bound, tedy specifické, měřitelné, přidělitelné, reálné a časově vázané), anebo ne.

„Představa stanovení numerických, časově vázaných cílů pomohla překonat lhostejnost a apatii vůči chudobě ve světě.“¹ To platí i přes mnoho slabín a nedostatků, které se projeví během implementování Rozvojových cílů tisíciletí.² Pokud lze říct, že MDGs byly „environmentálně slepé“, první dojem z SDGs – vzhledem k tomu, jak obrovskou relativní váhu dostaly „planetární“ cíle – naznačuje, že je můžeme označit za „sociálně slepé“.

Ve stručnosti shrneme klíčové prvky přípravného procesu rozvojové agendy pro období po roce 2015: OSN ustanovila dva paralelní „pracovní proudy“. První byl iniciován během summitu MDGs v září 2010. Do května 2013 bylo pod jeho záštitou zveřejněno několik zpráv, které se soustředily především na hodnocení plnění MDGs, reakce na oprávněnou kritiku a navrhovaná řešení pro

1 Vandemoortele, Jan: Pokud ne Rozvojové cíle tisíciletí, tak co? in: Third World Quarterly, sv. 32 (2010), č. 1, str. 9-25

2 Viz například Zvláštní zasedání OSN o MDGs – výsledný dokument, 25. září 2013

„nedokončenou práci“³. Druhý „pracovní proud“ byl výsledkem konference Rio+20 (viz závěrečný dokument „Budoucnost, kterou chceme“⁴). Těleso, které mělo za úkol vytyčit SDGs, vzniklo v březnu 2013 a dostalo název Otevřená pracovní skupina (OWG). Svou zprávu předložilo v srpnu 2014. Je v ní obsažena současná podoba Cílů udržitelného rozvoje:

CÍL 1: Vymýtit chudobu ve všech jejích formách všude na světě

CÍL 2: Vymýtit hlad, dosáhnout potravinové bezpečnosti a zlepšení výživy, prosazovat udržitelné zemědělství

CÍL 3: Zajistit zdravý život a zvyšovat jeho kvalitu pro všechny v jakémkoli věku

CÍL 4: Zajistit rovný přístup k inkluzivnímu a kvalitnímu vzdělání a podporovat celoživotní vzdělávání pro všechny

CÍL 5: Dosáhnout genderové rovnosti a posílit postavení všech žen a dívek

CÍL 6: Zajistit všem dostupnost vody a sanitačních zařízení a udržitelné hospodaření s nimi

CÍL 7: Zajistit všem přístup k cenově dostupným, spolehlivým, udržitelným a moderním zdrojům energie

CÍL 8: Podporovat trvalý, inkluzivní a udržitelný hospodářský růst, plnou a produktivní zaměstnanost a důstojnou práci pro všechny

CÍL 9: Vybudovat odolnou infrastrukturu, podporovat inkluzivní a udržitelnou industrializaci a inovace

CÍL 10: Snížit nerovnost uvnitř zemí i mezi nimi

CÍL 11: Vytvořit inkluzivní, bezpečná, odolná a udržitelná města a obce

³ Je nutné zmínit dva dokumenty, které náležejí k tomu, co bylo později označeno za první „pracovní proud“, a byly klíčové na počátku diskusí o agendě pro období po roce 2015:

- zpráva Skupiny OSN pro systémové úkoly o Rozvojové agendě OSN pro období po roce 2015: Obnovené globální partnerství pro rozvoj, New York 2013

- OSN: Nové globální partnerství: Vymýcení chudoby a transformace ekonomik pomocí udržitelného rozvoje – zpráva Vrcholového panelu významných osobností o agendě pro období po roce 2015, New York, květen 2013

⁴ Konference OSN o udržitelném rozvoji – Rio+20: Budoucnost, kterou chceme – výsledek konference, Rio de Janeiro, 20. – 22. června 2012 (UN Doc A/Conf. 216/L.1)

CÍL 12: Zajistit udržitelnou spotřebu a výrobu

CÍL 13: Přijmout bezodkladná opatření na boj se změnou klimatu a zvládnání jejich dopadů

CÍL 14: Chránit a udržitelně využívat oceány, moře a mořské zdroje pro zajištění udržitelného rozvoje

CÍL 15: Chránit, obnovovat a podporovat udržitelné využívání suchozemských ekosystémů, udržitelně hospodařit s lesy, potírat rozšiřování pouští, zastavit a následně zvrátit degradaci půdy a zastavit úbytek biodiverzity

CÍL 16: Podporovat mírové a inkluzivní společnosti pro udržitelný rozvoj, zajistit všem přístup ke spravedlnosti a vytvořit efektivní, odpovědné a inkluzivní instituce na všech úrovních

CÍL 17: Oživit globální partnerství pro udržitelný rozvoj a posílit prostředky pro jeho uplatňování⁵

Jsou to úctyhodné a vznešené záměry, proti kterým nelze nic namítat! Kromě toho jsou jednotlivé oblasti více či méně přímo provázané. SDGs byly prezentovány spolu se 169 operačními cíli a 43 návrhy pro jejich implementaci. To je celkem pochopitelné vzhledem k širokému a ambicióznímu záběru a nutně obecné formulaci samotných cílů. (Pro srovnání: 8 Rozvojových cílů tisíciletí doprovázelo 29 úkolů.)

Podle toho, jak jsou cíle v současnosti postaveny, se zdá, že „mantrovitý“ požadavek, aby byly „SMART“, tedy specifické, měřitelné, přidělitelné, reálné a časově vázané, bude aspoň do určité míry naplněn.⁶ Kontroverze ohledně vhodnosti cílů se však v současných diskusích očividně přesunula k použitelnosti indikátorů – k otázce, jak měřit dosažený pokrok.

Ve své souhrnné zprávě „Cesta k důstojnosti do roku 2030“⁷, která kombinuje výsledky obou „pracovních proudů“, generální tajemník OSN přijal Cíle udržitelného rozvoje v podobě navržené Otevřenou pracovní skupinou.

5 OSN: Zpráva Otevřené pracovní skupiny Valného shromáždění OSN o Cílech udržitelného rozvoje, New York, 12. srpna 2014 (Un Doc A/68/970)

6 Detailní analýza jednotlivých SDGs viz: Loewe, Markus a Rippinová, Nicole (Německý rozvojový institut): Cíle udržitelného rozvoje v agendě pro období po roce 2015: Komentář k návrhům OWG a SDSN, revidovaná verze, únor 2015

7 OSN: Cesta k důstojnosti do roku 2030: skoncovat s chudobou, přeměnit všechny životy a chránit planetu; souhrnná zpráva Generálního tajemníka k agendě pro období po roce 2015, New York, prosinec 2014

„V září roku 2015 se celý svět dohodne na novém rámci globálního rozvoje. Cíle udržitelného rozvoje (SDGs) nahradí Rozvojové cíle tisíciletí, vytvořené v roce 2000. V podobě, ve které je vytyčila Otevřená pracovní skupina, poskytnou holistický rámec aplikovatelný na všechny státy světa. Jako celek budou tyto cíle zaměřené na vymýcení chudoby a deprivace, ale také na růst našich ekonomik, na ochranu životního prostředí a na podporu míru a dobrého hospodaření (...) V roce 2015 se mezi členskými státy v plné míře rozběhnou mezivládní vyjednávání. Během následujících 6 měsíců přezkoumají Cíle udržitelného rozvoje i doprovodné návrhy, vytvoří rámec pro monitoring a kontrolu jejich implementace, prostředků implementace a podobu nového globálního partnerství. Výsledkem těchto jednání bude dokument, který se stane základem Prohlášení SDGs, jež bude hlavám států předloženo ke schválení na summitu v září 2015.“⁸

Můžeme považovat za jisté, že systém OSN se bude držet své vlastní „choveografie“, tzn. že se summit shodne na nějaké deklaraci. Vše podle motto: „Politická vize má přednost před technickou proveditelností.“ Jak je patrné například z některých stanovisek vzešlých ze samotného počátku mezivládních vyjednávání, obsah této deklarace se bude podstatně lišit od souhrnné zprávy generálního tajemníka OSN.

Kromě jiného bude zajímavé sledovat, jakým způsobem bude vyřešena podstatná otázka, na kterou některé země poukazují, totiž zda vůbec současná struktura OSN je v takové pozici, aby řešila takto ambiciózní program – „Je OSN vhodná pro tento účel?“⁹ Přebujelé struktury systému OSN nejsou ani v nejmenším vhodné pro hladký průběh tohoto procesu.

Vzhledem k tomu, že získat byt jen letmý náhled na to, co bude v sázce při mezivládních jednáních o agendě pro období po roce 2015, je časově náročné, zdá se jednodušší obrátit se na organizace, které dění monitorují, např. Global Policy Forum. Následující citace snad dostatečně ilustrují kontroverzní otázky, u kterých lze jen doufat, že budou nakonec vyřešeny, ne jenom zastřeny diplomatickými frázemi.

Nedávný (...) „pokrok ve vyjednáváních pro období po roce 2015 přinesla 17. – 20. února v New Yorku debata o Deklaraci, která by se měla stát rámcovým politickým prohlášením. Přes silný důraz na transformaci a vysoké ambice zůstaly mezi pozicemi (převážně) Severu a Jihu tradiční ostré hranice. (...) Průběh

8 Sustainable Development Solutions Network (SDSN): Procesy SDGs. (<http://unsdsn.org/what-we-do/sustainable-development-goals>)

9 OSN: Cofacilitátoři mezivládních vyjednávačů ve věcech rozvojové agendy pro období po roce 2015, zpráva Food for Thought – Postupy mezivládních vyjednávání (...), New York, 17. listopadu 2014 (<https://sustainabledevelopment.un.org/post>)

nadále naznačuje, že existuje historický potenciál pro nápravu některých dlouhodobých nerovností, které vytvářejí hluboké sociální a ekonomické nepoměry, a nadcházející střet s planetárními hranicemi. Převládající názor, že agenda pro období po roce 2015 by měla platit celosvětově pro každou zemi a každého člověka, je bezprecedentní – ještě nikdy neexistovala žádná rozvojová agenda s tak širokým záběrem. (...) Jaká je podstata transformace? Mnozí delegáti se shodli na tom, že agenda pro období po roce 2015 by měla být o transformaci. Ale co to v praxi znamená? Je možné s ohledem na planetární hranice mluvit jen o vymýcení chudoby (jakkoli je to nezbytné), a ne o odstranění nerovností? Jak mohou miliardy lidí, kteří musí zvýšit svou spotřebu, aby dosáhli alespoň na ty nejzákladnější standardy důstojného života, dosáhnout tohoto cíle, aniž by se menší množství ‚nad-spotřebitelů‘ vzdalo části svých disproporčních výhod? Můžeme mluvit o udržitelném rozvoji bez konzistentního financování, které bude nejenom procyklické, ale zároveň proticyklické, jinými slovy dostupné za dobrých i za špatných časů? Jak můžeme mluvit o tom, že chudí si zaslouží důstojný život, když, jak poznamenal jeden z delegátů, se s tím nejméně důstojným chováním často setkáváme mezi bohatými, kteří trpí zvrácenou představou o vlastní privilegovanosti? Co se má transformovat, pokud se mocní i nadále budou zodpovídat jen sami sobě a ne všem? (...) Celou debatou se jako rudá nit táhla společná, ale diferencovaná odpovědnost (common but differentiated responsibility – CBDR). Rozvojové země ji chtějí zahrnout do deklarace, protože jde o uznání, že všichni usilujeme o dosažení společného cíle, přičemž však ti, kteří mají větší možnosti, musejí přispět větším dílem. Bohaté státy odmítají CBDR do deklarace zahrnout s tím, že jde o zákonný princip, který byl dojednan pouze v úzkém environmentálním kontextu. Je však klíčová pro dohodu Rio+20 a všechny tři pilíře/dimenze udržitelného rozvoje. Výsledný dokument Zvláštního zasedání OSN o MDGs z roku 2013 stanovil rámec agendy pro období po roce 2015 s explicitním odkazem na CBDR. Někteří delegáti také silně lobbovali za volnější výklad všeobecnosti a mluvili o ‚sdílené odpovědnosti‘, podle které je každý zodpovědný za svůj vlastní příspěvek k dosažení SDGs. Vzhledem k tomu, že žijeme v globální ekonomice a na společné planetě, je něco takového vůbec možné, pokud státy nebudou mít politický prostor pro udržitelný rozvoj, nebudou moci zajistit růst svých ekonomik, aby zajistily svou společnost, a budou se potýkat s environmentálními dopady chování druhých? Pokud je cílem opravdová všeobecnost, přesahující diskuse o morálnosti, pak je CBDR prakticky nezbytná. Někteří delegáti z rozvojových zemí se jasně vyjádřili, že celá dohoda stojí a padá s otázkou všeobecnosti. Jiní navrhovali soustředit se na výsledky, například tím, že se ‚sdílená odpovědnost‘ nahradí ‚sdílenou prosperitou‘.^{10 11}

10 Adamsová, Barbara; Luchsingerová, Gretchen: Deklarace 2015: Odpověď na velká očekávání (možná); in: Global Policy Watch, č. 2, 3. března 2015

11 OSN: Cofacilitátoři...: Neformální souhrn: Dokument k diskusi o deklaraci, 9. března 2015 (https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/6155Discussion_Document_for_Declaration_19_Feb.pdf)

Snadno se může stát, že SDGs a s nimi spojené cíle doznají změn, ačkoli členové Otevřené pracovní skupiny a zřejmě i většina rozvojových zemí se přimlouvají, aby se debata o nich už znovu neotevírala.

Není třeba věšteckých schopností, abychom mohli předpovědět, že se svět dočká zajímavé, ambiciózní a nevyhnutelně vágní deklarace, která nebude koncipována jako seznam konkrétních opatření. Zbývá si počkat, zda nějaké upřesnění nabídnou samostatný výsledný dokument ze zářijového summitu, který má nést název „**Naplnění a implementace transformativní rozvojové agendy pro období po roce 2015**“. Těžko lze uvěřit, že se najde dostatečný konsensus, aby bylo možné na základě nové rozvojové agendy už od počátku roku 2016 podnikat konkrétní kroky.

Bude zbývat ještě hodně práce s přenesením deklarovaných cílů do (pro každý stát) diferencovaných a s rozdílnými prioritami stanovených akčních plánů, podložených nezbytnými dlouhodobými finančními závazky.

Následující poznámky a citace mohou pomoci při posuzování vývoje po summitu v září 2015.

V září 2014 bývalí členové Vrcholového panelu významných osobností Generálního tajemníka OSN v otevřeném dopise vyjádřili několik skeptických poznámek, které je možné využít při analýze očekávané deklarace a výsledného dokumentu po skončení summitu.

„Rok po zveřejnění naší zprávy je toho hodně, co můžeme oslavovat. Otevřená pracovní skupina k Cílům udržitelného rozvoje (OWG) přišla s návrhem všeobecně aplikovatelných cílů. Mezivládní expertní výbor pro financování udržitelného rozvoje zatím významně přispěl k nalezení možností jejich realizace. Nicméně zbývá ještě hodně práce. Pokud rok 2015 nepřinese nic než plamennou rétoriku bez strategií pro praktické kroky či odpovědnost, můžeme vše právem zavrhnout jako plané řeči. Ovšem příležitost posunout se konečně k takové globalizaci, jež by prospívala všem lidem na planetě i planetě samotné, bychom si neměli nechat tak snadno uniknout (...) světoví vůdci se musí na novou rozvojovou agendu zaměřit mnohem dříve než v září příštího roku, kdy se od nich bude očekávat, že se k ní připojí.

Prozatím se agenda pro období po roce 2015 rozvíjela především v New Yorku. Pokud se ambice mají proměnit v činy, je nyní nutné dosáhnout průlomu v hlavních městech po celém světě. Potenciál agendy pro období po roce 2015 si svět uvědomí jen tehdy, pokud bude poháněna politickým odhodláním na nejvyšší úrovni.“¹²

12 OSN. Rok poté: Otevřený dopis bývalých členů Vrcholového panelu významných osobností Generálního tajemníka OSN k agendě pro období po roce 2015, 22. září 2014 (<http://www.un.org/sgf/management/hlppost2015.shtml>)

Nejhorší myslitelný scénář je samozřejmě ten, že výsledkem budou pouze „pláné řeči“ a celý proces i přes mezivládní vyjednávání zůstane na půdě newyorské arény.

Není náhodou, že významné osobnosti vyjadřují své uznání za práci expertního výboru pro financování udržitelného rozvoje. Mohly by stejně dobře říct, že už je nejvyšší čas, aby se někdo – kdokoli a jakkoli – ujal iniciativy a po relativně dlouhé době (od Monterreyského konsensu v roce 2002 a následného jednání v Dauhá v roce 2008) znovu připomněl finanční aspekty podpory udržitelného rozvoje.

Ve své 54stránkové zprávě odborníci hodnotí posuzování potřeb, popisují stávající pohyby oficiální rozvojové pomoci (official development aid, ODA), soukromé investice, daňové systémy atd. Zůstává však nejasné, zda a jak budou jejich doporučení relevantní v době po MDGs. Jednotlivé prvky jejich strategického přístupu budou zcela jistě klíčové při implementaci SDGs:

- „Zajistit, že implementace národních strategií udržitelného rozvoje bude v rukách národních vlád a za podpory mezinárodního prostředí;
- přijmout efektivní vládní politiky jako základní pilíř strategie financování udržitelného rozvoje;
- využívat všech finančních toků holistickým způsobem;
- sladit finanční toky s vhodnými potřebami a způsoby využití;
- maximalizovat dopad mezinárodních veřejných financí;
- sjednotit kritéria udržitelného rozvoje v národních strategiích financování;
- využívat synergií napříč ekonomickými, environmentálními a sociálními rozměry udržitelného rozvoje;
- přijmout mnohostranný, na člověka zaměřený a inkluzivní přístup k dosahování hmatatelných výsledků v terénu;
- zajistit transparentnost a odpovědnost ve financování na národní, regionální a mezinárodní úrovni.“¹³

13 OSN. Zpráva Mezivládního expertního výboru pro financování udržitelného rozvoje, UN Doc/69/315, 15. srpna 2014, str. 40-46

Je zřejmé, že Mezinárodní konference Organizace spojených národů o financování rozvoje, která se konala v červenci 2015 v Addis Abebě, se držela víceméně stejných strategických linií. Vyspělé země se v mezinárodních jednáních stále vyhýbají nezbytným snahám dohodnout se na prostředcích implementace (means of implementation, MOI) pro SDGs. Z toho nepochybně vznikne mnoho rozepří. Například mnohé rozvojové země a organizace občanské společnosti zpochybňují, co je možné považovat za „podporu mezinárodního prostředí“ – komu bude taková podpora určena?

Organizace “Sustainable Development Solutions Network” (SDSN) identifikovala „Tři úskalí, která je nutné překonat, aby byly SDGs dosažitelné“:

„S ohledem na prosincovou Souhrnnou zprávu Generálního tajemníka OSN Pan Ki-muna a na nedávný počátek vyjednávání ve Valném shromáždění vstupujeme do poslední etapy směřující k přijetí Cílů udržitelného rozvoje (SDGs). Tyto cíle nahradí úspěšné Rozvojové cíle tisíciletí (MDGs), které tímto rokem končí, a budou nadále vést mezinárodní spolupráci mezi vládami, byznysem a občanskou společností směrem k udržitelnému rozvoji. Dobře navržené SDGs budou mobilizovat komunity odborníků a směřovat je k praktickým řešením a na cíle orientovaným strategiím. Od roku 2012, kdy se summit Rio+20 usnesl přijmout do roku 2015 na konkrétní akce orientované SDGs, bylo dosaženo mnoha úspěchů. Po bezprecedentní mobilizaci komunit odborníků se členské státy OSN shodly na seznamu 17 cílů, které společně představují přesvědčivou agendu pro udržitelný rozvoj. Zejména cíle navrhované Otevřenou pracovní skupinou přisuzují klíčovou úlohu udržitelnému zemědělství, potravinové bezpečnosti a výživě. Je ovšem zapotřebí dalších pokroků, aby SDGs byly efektivní. Významná jsou tři úskalí:

(...) Zaprvé, poslední verze SDGs představuje správnou agendu udržitelného rozvoje, ale ve své současné podobě jsou cíle jen obtížně komunikovatelné. MDGs byly úspěšné, protože jejich cíle byly formulované stručně. Je tedy otázkou, jak pro potřeby komunikace přeskupit návrh SDGs do přibližně dvanácti stručně formulovaných cílů. Je bezpodmínečně nutné, aby v tomto procesu přeskupování cílů nebyla pozměněna jejich podstata – ze 17 cílů, které navrhla Otevřená pracovní skupina, by nemělo být vypuštěno ani přidáno nic podstatného. Generální tajemník ve své zprávě navrhuje šest prvků, které mohou pomoci tyto cíle setřídit: důstojnost, prosperita, spravedlnost, partnerství, planeta a lidé. Další možností by bylo sloučit cíle, které se týkají příbuzných témat, a pro účely komunikace vytvořit jejich stručnou podobu. Oba přístupy jsou možné a oba by patrně bylo vhodné vyzkoušet, aby nedošlo k politicky podmíněným obsahovým posunům při přepracovávání cílů za účelem dosažení konsensu mezi členskými státy OSN. Míč je nyní zcela jasně na straně členských

států, které během následujících měsíců dotáhnou do konce vyjednávání o SDGs. Pro potřeby těchto diskusí by mohlo být vhodné nastinit různé možnosti, jak 17 navrhovaných cílů konsolidovat. Podobně je nutné zapracovat i na operačních cílech, protože navrhovaných 169 je jednoduše příliš mnoho. (...)

Druhým velkým úskalím pro proces SDGs bude vznik účinného monitorovacího rámce využívajícího jasné indikátory. Podle vyjádření Generálního tajemníka je nutné, aby takový monitoring a posuzování pokroku existovaly na národní úrovni, na které leží i největší míra odpovědnosti. Vzhledem k tomu, že žádná země nedokáže dosáhnout SDGs sama o sobě, bude pro úspěch nutné také efektivní podávání zpráv a hodnocení pokroku na regionální i globální úrovni. Kromě toho by pod vedením relevantních agencí OSN klíčové tematické komunity jako zdravotnictví, školství nebo zemědělství měly vytvořit monitorovací rámce pro dosahování Cílů. Generální tajemník vyzval ke vzniku procesů zahrnujících všechny aktéry, aby bylo možné identifikovat nejlepší metriku. Tento úkol je nutné provést a splnit co nejdříve, aby celosvětová implementace SDGs mohla začít na počátku roku 2016. (...)

Poslední úskalí spočívá ve financování SDGs. Z tohoto důvodu se členské státy v červenci setkají v Addis Abebě na třetí konferenci o financování rozvoje. Pro podporu dosažení SDGs bude tato konference muset vyřešit otázku, jak mobilizovat veřejné i soukromé finance. Také bude muset navrhnout způsob, jak překonat umělé rozlišení mezi „rozvojovým financováním“ a „klimatickým financováním“. A navíc se mezinárodní komunita bude muset rozhodnout, jak financování – zejména financování z veřejných zdrojů – efektivně organizovat a realizovat.¹⁴

Joachim Lindau byl dlouholetým programovým ředitelem jedné z největších rozvojových organizací Brot für die Welt.

¹⁴ Schmidt-Traub, Guido: Tři úskalí, která je nutné překonat, aby byly SDGs dosažitelné; Sustainable Development Solutions Network (SDSN), 21. ledna 2015 (<http://unsdsn.org/news/2015/01/21/three-challenges-to-address>)

Monitoring má smysl jen tehdy, pokud je možné hnát mocné k zodpovědnosti

Roberto Bissio

Před čtyřmi tisíci lety nechal král Chamurappi zákony svého království mezi řekami Tigris a Eufrat vytesat do kamenné desky a umístit před královský palác. Zákony byly psány jazykem prostých lidí, ne ve spletitých jinotajích, kterými mluvili kněží, takže jim rozuměl úplně každý. Nebyly psané do hliněných desek, aby se nedaly jen tak změnit, a nebyly nikde ukryté, aby si je mohl kdokoli kdykoli přečíst a dozvědět se například to, že i soudcové mají povinnost se při svém rozhodování řídit zákony.

Tím byly položeny základy principu zodpovědnosti. Mnohem později, jen před dvěma sty lety, vyhlásila Deklarace práv člověka a občana, že „všichni občané mají právo určit sami nebo prostřednictvím svých zástupců potřebnost veřejných daní“ (čl. XIV), a že „společnost má právo žádat na každém veřejném úředníkovi počet z jeho činnosti“ (čl. XV)¹.

Myšlenka, že lidé představují základ společnosti a že by je soudní systém měl chránit, není nová a není duševním vlastnictvím žádného konkrétního regionu. Ve 14. století ji formuloval arabský filozof Ibn Chaldún, otec moderní sociologie, který ve své Mukaddima² odkazuje na Aristotela s tím, že vtělil politickou moudrost do osmi vět:

„1. Svět je zahradou, jejímž oplocením je dynastie (stát). 2. Dynastie (stát) má autoritu určovat, jaké chování je správné. 3. Správné chování se ve chvíli, kdy je vyhláshuje vladař, stává politikou. 4. Vladař je institucí podporovanou vojáky. 5. Vojáci jsou pomocníci, které vladař platí ze státní kasy. 6. Do státní kasy přispívají poddaní. 7. Poddaní jsou služebníci, kteří jsou chráněni soudy. 8. Soudy představují harmonii, díky které je svět zahradou.“

Když slovo „zahrada“ nahradíme „udržitelným rozvojem“, máme tu všechny elementy, které potřebujeme pro naši uvažovanou agendu: Politiku a regulaci, prostředky

¹ Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen Assemblée nationale, 1789

² Ibn Chaldún. Al-Mukaddima - Úvod do dějin. Bratislava: Tatran, 1984. Přeložili Ladislav Drozdík a Lubomír Feldek.

implementace (daně) a mechanismy udržování souladu (soudy), což je právě to, o čem nám ve skutečnosti jde, když mluvíme o monitoringu a zodpovědnosti.

V posledních desetiletích se všichni mocní světa hlásí ke Všeobecné deklaraci lidských práv (1948), jež shrnuje základy lidské důstojnosti, k deklaraci Konference OSN o životním prostředí a rozvoji (1992), která formuluje práva budoucích generací, ke Kodaňské deklaraci o sociálním rozvoji a Pekingské deklaraci o ženách (1995), ve které se zavazují vymýtit chudobu a dosáhnout rovnosti pohlaví, a Miléniové deklaraci (2000), kterou se zavazují zajistit současnou realizaci tří provázaných cílů – 1) míru a bezpečí; 2) demokracie a lidských práv a 3) rozvoje a sociální spravedlnosti.

Tyto závazky byly přeloženy do všech jazyků světa a nesmazatelně zapsány na Internet, pronikly do televizního a rozhlasového vysílání a vyšly tiskem v tolika dostupných médiích, že jsou všem přístupné a skrývat či měnit je by bylo mnohem obtížnější, než kdyby byly vytesané do kamene. Ovšem pokud někdo tyto formální sliby nedodrží, je to sice ve všech kulturách a po celém světě považováno za zavrženíhodné, ale je velmi obtížné se tomu bránit. Na závazky přijaté vůči společnosti se snadno zapomíná, pokud je občané a občanské organizace svým vládám pravidelně nepřipomínají.

Organizace Social Watch vznikla v roce 1995, aby vládám připomínala jejich závazky a pomáhala těm, kterým tyto vlády vládnou, dohlížet na jejich plnění – anebo na jeho nedostatky. První zpráva Social Watch, vydaná v roce 1996, obsahovala národní zprávy vypracované 13 nevládními organizacemi ze 13 zemí světa. Do dnešního dne síť Social Watch navázala aktivní spolupráci s více než 1000 organizacemi v 80 zemích. Každá národní aliance definuje své priority, své poselství a to, jak komunikovat se státními institucemi. Navázáním globální spolupráce se zavazují být inkluzivní, referovat o stavu věcí poctivě a pomáhat každé snaze o zlepšení vládní politiky i otevřenosti mechanismů, které ji utvářejí. Globální síť na oplátku zesiluje jejich hlas, aby byl slyšet i za hranicemi vlastní země, pomáhá jim používat metodologické nástroje, jako jsou například inovativní indexy rovnosti pohlaví a základních dovedností, které organizace Social Watch vyvinula, a kolektivně hnát mezinárodní organizace k zodpovědnosti za plnění jejich vlastních závazků.

Při naplňování tohoto úkolu jsme zjistili něco, co věděl už Chamurappi: Zodpovědnost má smysl jen tehdy, pokud se týká i mocných, jako například majitelů půdy, starostů nebo šéfů policie. V dnešním světě jsou těmi „mocnými“ bohaté státy, mezivládní instituce (zejména ty, které se zabývají obchodem a financemi), nadnárodní korporace a dokonce i některé obrovské nadace a nevládní organizace, jejichž rozpočty dosahují výše miliard dolarů.

V konečném důsledku je jen na občanech, aby své vlády volali k zodpovědnosti. Při vykonávání tohoto práva se našim členským koalicím v některých zemích podařilo identifikovat obskurní položky veřejných rozpočtů ve výši milionů dolarů, jejichž jediným účelem bylo, aby si političtí představitelé zajistili podporu voličů, a přesměrovat tyto finanční zdroje tam, kde slouží skutečnému prospěchu společnosti. Stejně tak se jim podařilo předcházet občanským válkám tím, že vybudovaly důvěryhodné mechanismy dozoru nad průběhem voleb, založené na využití sociálních sítí.

Národní koalice Social Watch se v praxi často setkávaly s tím, že čím je daná země chudší nebo zranitelnější, tím spíš ji k zodpovědnosti za vlastní závazky volají zahraniční činitelé. Všechny státy jsou podle Univerzálního periodického přezkumu Rady pro lidská práva povinny skládat mezinárodním organizacím účty z toho, jak plní své právní závazky k ochraně lidských práv. To je obrovský krok vpřed. Ale rozvojové země jsou kromě toho nuceny podávat zprávy o tom, jak plní své závazky spojené se vstupem do Světové obchodní organizace, jsou pod dohledem Mezinárodního měnového fondu – dokonce i když nejsou dlužníky, a skládají účty každému svému bilaterálnímu dárci jednotlivě a všem dárcům souhrnně. Když pak vláda takové země sedí u kulatého stolu se svými 12–25 dárce, kteří často bývají zároveň jejími věřiteli, a navíc se zástupci Světové banky, MMF a regionální rozvojové banky, říká se tomu „vzájemná zodpovědnost“! Pro vlády zemí, které jsou příjemci rozvojové pomoci, by bylo efektivnější podávat zprávy všem svým dárcům a věřitelům zároveň. Při té příležitosti by se také mohly ptát představitelů dárcovských zemí, proč oni sami nespĺňují své vlastní závazky ohledně výše rozvojové pomoci (0,7 % HND) nebo na to, proč nedodrželi příslib, že posílí hlasovací práva afrických zemí v mezinárodních finančních institucích.

Skutečný stav věcí, jak jej naši členové pozorují, je takový, že zodpovědnost vůči občanům jde často stranou nebo je úplně zapominána kvůli zodpovědnosti vůči mocným, a to způsoby, které oslabují úlohu parlamentů a podkopávají demokratické instituce. A co je ještě horší, více než 2000 bilaterálních a regionálních obchodních a investičních dohod, které byly za posledních několik desetiletí uzavřeny, vytvořilo nová práva pro nadnárodní korporace, včetně práv, která lidé nemají: Korporace získaly právo usídlit se, kdekoliv chtějí, a přivést si s sebou libovolný personál, o kterém soudí, že jej potřebují; mají možnost repatriovat své zisky bez omezení a dokonce se soudit s vládami kvůli ušlému zisku, o který přišly v souvislosti s demokraticky přijatou státní politikou, a to ne u místních soudů, ale prostřednictvím mezinárodních arbitrážních panelů, vytvořených tak, aby chránily obchodní zájmy, aniž by při tom musely brát v potaz lidská práva. Mezinárodní centrum pro řešení investičních sporů (ICSID), které vzniklo při Světové bance, je netransparentním tribunálem, který

nahrazuje národní soudnictví a v podstatě si vytváří své vlastní zákony, přičemž ignoruje standardy lidských práv a environmentální normy včetně těch, které byly ratifikovány jako mezinárodní úmluvy.

Toto rozšíření práv korporací přitom nebylo vyváжено tím, že by na ně byla uvalena jediná nová povinnost, což může být jedním z důvodů pro současné disproporce v kapitálových podílech na přínosech z růstu a symetrické omezování podílu práce na těchto přínosech, které tak přesvědčivě dokumentuje Kapitál ve dvacátém prvním století Thomase Pikettyho³. Je nutné volat korporace k zodpovědnosti nejenom vůči svým majitelům a zákazníkům, ale i vůči svým zaměstnancům a lidem, kterých se jejich působení dotýká. Korporátní zodpovědnost vyžaduje pravidla stanovená vládami, úctu k lidským právům a náležitý ohled na životní prostředí, ale také povinnost skládat účty, zajištění přístupu k účinné náhradě každému, kdo je jejich činností negativně dotčen, transparentní vyměřování daní, náležitá pravidla pro získávání půdy a podobně.

Koalice Righting Finance, jejímž členem je i Social Watch, vypracovala seznam minimálních kritérií, která by se měla aplikovat na všechny, kdo chtějí profitovat z „partnerství“ s OSN⁴. Patří mezi ně povinné hlášení veškerých konfliktů zájmů a pečlivé „prověřování“ jejich přístupu k lidským právům. Korporace v partnerském vztahu s OSN by měly být podrobeny minimálně stejným požadavkům na zveřejňování informací, které již platí pro nevládní organizace, tedy mimo jiné pravidelnému podávání zpráv Ekonomické a sociální radě OSN (ECOSOC) včetně informací o jejich financování a jeho zdrojích, prokazatelnému dodržování lidských práv a principů OSN, informací o tom, jaké kroky byly podniknuty k naplnění Rozvojových cílů tisíciletí a prokazatelných příspěvků k činnosti OSN.

Mandát pro tuto činnost již existuje a byl schválen Valným shromážděním OSN jako součást Směrnic pro řešení extrémní chudoby a lidských práv a Směrnic pro podnikání a lidská práva. Tyto směrnice vyžadují například vyhodnocení dopadu multilaterálních organizací, korporací a obchodního a investičního režimu. Tento důležitý mandát je nutné implementovat. Rozhodnutí Deklarace Konference OSN o životním prostředí a rozvoji v Riu, která dala vzniknout Politickému fóru nejvyšší úrovně (HLPF), jednoznačně usilovalo o to, aby toto fórum řešilo podobné zprávy. Z tohoto důvodu je nutné, aby toto fórum bylo řádně podporováno silným sekretariátem, informováno prostřednictvím adekvátních zpráv a řízeno aktivním předsedou, který zajistí kontinuitu a vedení.

3 Capital in the Twenty-First Century. Cambridge, MA: Belknap Press, 2014

4 Statement by Righting Finance Initiative on “Co-Creating New Partnerships for Financing Sustainable Development” April 3-4, 2014, Helsinki, Finland. Plné znění na: <http://www.rightingfinance.org/?p=779>

Podle mandátu o univerzálnosti, jak ho definovala Konference OSN o udržitelném rozvoji (Rio+20) musí pro všechny vlády a nadnárodní organizace platit principy zodpovědnosti. Světové partnerství pro rozvoj, jak bylo popsáno v osmém Rozvojovém cíli tisíciletí, nejenže nemá žádný harmonogram, nemá ani žádný řádný mechanismus zodpovědnosti. Není divu, že nebylo pořádně implementováno. Nová rozvojová agenda musí mít jasně definované prostředky implementace, ale také hodnotící fórum a mechanismy monitorování a zodpovědnosti, což by klidně mohlo být posílené Politické fórum nejvyšší úrovně, jak bylo popsáno výše, kterému by měly multilaterální agentury, instituce systému Bretton Woods a všechny korporace či „partneři“, kteří chtějí používat název OSN, jeho logo či vlajku, povinně poskytovat informace.

Odpovědnost nemůže existovat bez transparentnosti a přístupu k informacím. Korporace by měly skládat účty v jednotlivých zemích a země by měly vést veřejné rejstříky majitelů firem a dalších základních informací. Obecně vzato by občané měli mít přístup nejenom k informacím korporací, ale také ke všem vládním dokumentům, včetně smluv s nadnárodními organizacemi. Zejména utajování činnosti arbitrážních panelů ve sporech mezi investory a státy by mělo být prohlášeno za jednání odporující základním principům zodpovědnosti a lidských práv. Bankovní tajemství, bránící státům vyměřovat řádnou daň svým občanům či korporacím působícím na jejich území, je nutné označit za zásadní překážku dosažení cílů v oblasti rozvoje a lidských práv, a toto téma by si mělo získat zaslouženou pozornost i v kontextu debat o financování rozvoje.

Monitoring a princip zodpovědnosti musí projít procesem institucionalizace, ale pokud má zodpovědnost „fungovat“, je naprosto nezbytné zajistit prostředí otevřené občanské společnosti. Občanská společnost využívá veškeré dostupné prostředky včetně internetových sociálních sítí. Zásadní úlohu organizované občanské společnosti však není možné jen tak nahradit snadno manipulovatelnými webovými nástroji.

Americká Národní rada pro průzkum veřejného mínění (NCPP), která sdružuje významné televizní stanice a několik univerzit, na svých webových stránkách vysvětluje, že „nevědecké pseudo-průzkumy jsou v současnosti široce rozšířené a někdy úsměvné, ale nikdy neposkytují ten druh informací, které patří do seriózního výzkumu.“ Mezi tyto průzkumy řadí „telefonické dotazování, oslovování občanů na ulici a především internetové ankety...”

V odborně prováděném průzkumu, vysvětluje se na webu NCPP, „dotazovatel identifikuje a vyhledává osoby, které osloví. V nevědeckém průzkumu respondenti obvykle své názory vyjadřují ‚dobrovolně‘, sami se do průzkumu hlásí.“ Bez ohledu na toto základní doporučení však i seriózní zprávy OSN citují

webové ankety, jako by to byly skutečné konzultace s občanskou společností. Takových postupů bychom se měli vyvarovat.

Zodpovědnost není totéž co účetnictví – není možné ji přenechávat účetním nebo jiným byrokratům. Každý rozvojový projekt a každé „partnerství“ by ve svém rozpočtu měly vyhradit určité prostředky na podporu mechanismů zodpovědnosti vůči nezávislé občanské společnosti, a to přinejmenším ve stejné výši jako prostředky vyhrazené pro potřeby auditingu.

Roku 2012 Konference OSN o udržitelném rozvoji (Rio+20) rozhodla o zahájení vyjednávacího procesu směřujícího k mezinárodní dohodě na soustavě udržitelných rozvojových cílů, které „by měly být orientované na aktivní změny, stručné a snadno sdělitelné, nepočtené, ambiciózní, svou povahou globální a univerzálně aplikovatelné na všechny země, ovšem při zachování rozdílných národních specifik.“ Univerzálnost byla chápána tak, že by vyspělé země neměly jen přispívat k boji s chudobou v zahraničí, ale také usilovat o pokrok v dohodnutých oblastech, například při snižování emisí skleníkových plynů, které vedou ke klimatickým změnám, při úpravách neudržitelných vzorců výroby a spotřeby, při snižování nerovností či zajišťování adekvátní univerzální sociální ochrany.

Tyto „cíle pro bohaté“ by měly mít časově definované milníky a mechanismy monitoringu přinejmenším stejně efektivní jako ty, které dohlížejí na pokroky vlád v rozvojových zemích. Ale ani dva roky po Rio+20 vyspělé země stále ne nabídky jediný náznak nějakého nového závazku na jejich straně. Proto už se ani rozvojové země nechtějí zavazovat k dalším cílům, pro které nejsou k dispozici žádné prostředky implementace.

Bez vůle nedojde k žádné transformaci a do očí bijící nespravedlnost tohoto světa se bude jediňe prohlubovat.

Před sedmi staletími Ibn Chaldún dospěl k tomu, že „bezprávi rozkládá civilizaci, a zhouba civilizace vede k naprostému zničení dynastie (státu).“ Vytyčení cílů pro bohaté a efektivní monitoring a princip zodpovědnosti mocných jsou nezbytné. Bez nich nemůže existovat žádná důvěryhodná rozvojová agenda a multilaterální systém ztratí svou legitimitu.

Roberto Bissio je ředitelem uruguayského Institutu třetího světa a je koordinátorem kanceláře světové sítě Social Watch.

Zadlužené státy v celosvětovém měřítku

Jürgen Kaiser

V roce 2014 nevěnovala veřejnost tématu dluhové krize států již tolik pozornosti jako v předcházejících letech. Světovou veřejnost zaměstnávaly mnohé jiné krize. Avšak na podzim 2014 si odborné kruhy všimly překvapivě iniciativy rozvojových a rozvíjejících se zemí – na Valném shromáždění Organizace spojených národů se vyslovily pro to, aby měly možnost se prostřednictvím právně zakotveného státního insolvenčního řízení připravit na budoucí dluhové krize. Tento proces není důležitý pouze pro země, které by se v budoucnu mohly dostat do dluhové krize. Již dnes se nachází mnoho států Asie, Afriky, Evropy a Latinské Ameriky v kritické dluhové situaci. Tento článek se podívá na to, o které země se konkrétně jedná.

Dluhová udržitelnost

Samotné dluhy nepředstavují nic špatného nebo nebezpečného. Státy financují – jak v bohatých, tak chudých zemích – svůj rozvoj tak, že pomocí úvěrů stále mobilizují prostředky, na které by samy nedosáhly. Z hlediska absolutního nejsou dluhy nijak problematické. Zda budou problémem platební závazky vůči věřitelům záleží na jejich poměru k „výkonnosti“ dlužníka.

Tabulka 1
Stupně nebezpečí předlužení

	Nulové nebezpečí předlužení (v %)	První stupeň (v %)	Druhý stupeň (v %)	Nejvyšší stupeň (v %)
Zahraniční dluh v poměru k ročnímu hrubému domácímu produktu	<40	40 - <44	44- <50	>50
Veřejné zadlužení v poměru k ročnímu hrubému domácímu produktu	<49	49- <64	64- <78	>78
Veřejné zadlužení v poměru k ročním státním příjmům	<200	200- <220	220- <300	>300
Zahraniční dluh v poměru k ročním příjmům z exportu	<150	150 - <165	165- <200	>200
Roční dluhová služba v poměru k ročním příjmům z exportu	<15	15- <16,5	16,5-25	>25

Indexy zadlužení v tabulce 1

Při „měření“ míry kritičnosti zadlužení země se berou v úvahu tyto indikátory zadlužení:

1. Má národní hospodářství celkově vůči zahraničí víc finančních závazků než odpovídá jeho ekonomické výkonnosti?

$$\frac{\text{Zahraniční dluh}}{\text{HDP}}$$

Zahraniční dluh v čitateli se dává do poměru k celkové výkonnosti národní ekonomiky ve jmenovateli. K zahraničnímu dluhu patří jak závazky veřejného sektoru, tak soukromého sektoru země vůči zahraničním věřitelům. Indikátor ukazuje celkovou ekonomickou odolnost, to znamená, zda národní hospodářství generuje dostatek zboží a služeb, aby mohlo splácet dluhy.

2. Je stát v tuzemsku i zahraničí zadlužen více než odpovídá výkonnosti celkového národního hospodářství? Je stát v tuzemsku i zahraničí tak zadlužen, že jeho příjmy z daní a ostatních zdrojů nemohou pokrýt aktuální dluhy?

$$\frac{\text{Veřejný dluh}}{\text{HDP}} \quad \frac{\text{Veřejný dluh}}{\text{roční příjmy státu}}$$

Veřejné dluhy jsou explicitní a implicitní závazky veřejného sektoru – od centrálních orgánů po veřejné podniky. Do veřejného dluhu patří ale i dluhy soukromých podniků, za které stát poskytl garanci. Započítávají se jak zahraniční dluhy veřejného sektoru, tak i domácí dluh. V mnoha rozvojových zemích, ale zejména v rozvíjejících se zemích, domácí zadlužení stále narůstá a v současnosti činí významný podíl na zadlužení veřejného sektoru.¹ Sledování veřejného zadlužení je pokusem identifikovat fiskální ohrožení, tedy zatížení státního rozpočtu.

Na rozdíl od roku minulého jsme přidali tento rok nový indikátor - veřejný dluh v poměru k příjmům státu, abychom dosáhli komplexnější představy o tom, v jaké míře zatěžuje zadlužení státní pokladnu. Sledujeme tedy, zda stát v zásadě generuje dostatek příjmů, aby mohl řídit splácení dluhů.

¹ Světová banka (2013) *International Debt Statistics* 2013, s. 16, Online: <http://data.worldbank.org/sites/default/files/ids-2013.pdf> (poslední výpis 20.01.2014)

3. Je zahraniční dluh státu, občanů a podniků tak vysoký, že export nemůže trvale generovat dostatek deviz pro splácení dluhu?

Zahraniční dluh

roční příjmy z exportu

Zahraniční dluh nelze ve většině případů splácet v tuzemské měně. Dluhová služba vyžaduje vytváření devizových prostředků z exportu, převody od migrantů nebo novým zadlužením.

4. Je zahraniční dluh státu, občanů a podniků tak vysoký, že export nemůže aktuálně generovat dostatek deviz pro splácení dluhu?

Dluhová služba

roční příjmy z exportu

Tento indikátor srovnává roční platby za splátky a úroky s příjmy z exportu. Vyplyvá z něj, zda roční dluhová služba – nezávisle na celkovém dluhu – nezatěžuje nadměrně aktuální výkonnost národního hospodářství v daném roce.

Mezní hodnoty

Z indikátorů uvedených v tabulce 1 vyplývá, zda v určité zemi může vzniknout dluhový problém. K výpočtu se používají pevně stanovené mezní hodnoty. Vybrané indikátory však nemohou nikterak určovat, jak by měla daná země reagovat a zda dluhová past již hrozí, i kdyby došlo k prominutí dluhu.

Mezinárodní finanční instituce označovaly v minulosti čistě mechanicky podle stanovené mezní hodnoty dluhy za udržitelné či neudržitelné. Pokud nepřekračovaly mezní hodnotu byly udržitelné, pokud ji překračovaly byly neudržitelné. Nicméně tímto způsobem nelze předpovídat státní bankrot. Vždy je zapotřebí provést přesnou analýzu jednotlivých zemí. Následující analýzy jednotlivých případů tedy neslouží k určování hrozby státního bankrotu, nýbrž spíše ukazují, ve kterých zemích by byla nutná přesnější analýza na základě stanovených mezních hodnot, aby bylo možné posoudit riziko insolvence.

Co se týče veřejného zadlužení odvoláváme se v dluhovém výkazu z let 2013 a 2014 na mezní hodnoty, které MMF označuje pro rozvíjející se země jako kritické pro dlouhodobou udržitelnost a jako „maximálně udržitelné“² První

2 MMF: „Modernizing the Framework for Fiscal Policy and Public Debt Sustainability Analysis“, 2011, <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2011/080511.pdf>

stupeň začíná na 49 procentech hrubého domácího produktu; druhý stupeň, kritičtější, je mezi 64 až 78 procenty.

U indikátorů zahraničního zadlužení v poměru k příjmům z exportu (zahraniční dluh a zahraniční dluhová služba) se odvoláváme na dluhový výkaz z let 2013 a 2014 a na mezní hodnoty iniciativy HIPC (Iniciativa pro chudé, vysoce zadlužené země). Maximální stupeň pohotovosti začíná u (příliš vysokých a v důsledku toho v roce 1999 snížených) mezních hodnot první iniciativy HIPC z roku 1996. Limit pro indikátor zahraničního dluhu v poměru k příjmům z exportu byl na 200 procentech, proto je základem „vyšší než 200 procent“. U indikátoru zahraniční dluhová služba v poměru k příjmům z exportu byl tehdy limit na 25 procentech. Proto zde pracujeme s hodnotou „vyšší než 25 procent“.

První stupeň nebezpečí předlužení se řídí podle mezních hodnot iniciativy, které byly sníženy v roce 1999 a končí u hodnot zvýšených o 10 procent (viz tabulka 1). Jelikož iniciativa HIPC nestanovila pro indikátor zahraničního dluhu v poměru k HDP žádné mezní hodnoty, vycházíme zde z hodnot, které byly definovány pro dluhovou udržitelnost v zemích s nízkými příjmy v rámci MMF. Podobně se mezní hodnoty indikátoru „veřejný dluh v poměru k státním příjmům“ řídí tímto rámcem.

Pomocí výše uvedených indikátorů jsme zkoumali dluhová data ze 147 zemí za období, které bylo jako poslední k dispozici (konec roku 2013).³ Za tímto účelem bylo vyhodnoceno mnoho údajů – stovky oficiálních zpráv ze zemí, poskytnutých Mezinárodních měnovým fondem, zprávy z veřejných institucí a data Světové banky o rozvojovém financování. Z 9 zemí jsme neměli k dispozici žádné údaje. Pokud by zbývající země vykazovaly alespoň jeden indikátor, který překračuje nejnižší kritickou mezní hodnotu, jsou uvedeny v tabulce 2. Znamená to, že země, které nejsou uvedeny, nemají v současnosti žádný patrný dluhový problém nebo nejsou k dispozici použitelná data.

U zemí s nízkým příjmem, jejichž riziko předlužení hodnotil Mezinárodní měnový fond, je hodnocení rizika doplněno v tabulce v prvním sloupci.⁴ Jelikož MMF nevyhodnocuje všechny země, doplnili jsme hodnocení úvěrového ratingu od tří nejvýznamnějších ratingových agentur *Standard & Poors*, *Fitch* a *Moody's*.

Šipky vedle indikátorů (zhoršení – šipka nahoru, zlepšení – šipka dolů, pomlčka – neměnný stav) ukazují, zda se indikátory v období od 2011 do 2013 zhoršily nebo zlepšily (minimálně o 5 procent) či zůstaly stejné (pod 5 procent zhoršení/zlepšení).

3 Pokud byla dostupná data pouze z roku 2012, je to v tabulce vyznačeno.

4 MMF (2014) *List of LIC DSAs for PRGT-Eligible Countries*, Online: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/dsa/dsalist.pdf>

Tabulka 2 – Nebezpečí předlužení v zemích v celosvětovém měřítku

Země podle regionů	Veřejný dluh/HDP	Trend	Veřejný dluh/ státní příjmy	Trend	Zahraniční dluh/ HDP	Trend
Jižní Asie, jihovýchodní Asie, Pacifik						
Bangladéš	42,3		290,4	↘	19,6	↘
Bhútán	90,4	↗	611,2	–	84,8	↗
Čína	53,7	↗	241,7	↗	9,1	
Fidži	51,4	↘	–	–	20,7	↘
Filipíny	50,1	↘	252,8	↘	28,8	↘
Indonésie*	24,5	–	136,1	–	30,8	↗
Kiribati	13,3	↘	14,5	↘	8,6	
Laos*	61,8	–	274,6	–	81,4	↘
Malajsie					70,7	↗
Maledivy					42	↘
Marshallovy ostrovy*	57,9	–	226,9	–	57,8	–
Mongolsko*	63	–	153,9	–	176	↗
Pákistán	63,1	↗	428,8	↘	25,2	↘
Papua Nová Guinea	34	↗	114,7	–	148,4	↗
Samoa*	83,8	–	256,9	–	67,2	↗
Srí Lanka	78,3		–	–	59,6	↗
Šalomounovy ostrovy	–		–		21,2	↘
Tonga	45,1	↗	174,2	↗	41,4	↗
Tuvalu	41,1	↘	48,6	–	35,2	↘
Vietnam	51,6	↗	212,6	–	38,5	

Rating

1 (ve smyslu poznámka k hodnocení kredibility)

Dobrá bonita

Neinvestiční stupeň /
spekulativní

Vysoce spekulativní /
značné riziko

Extrémně spekulativní /
v defaultu

Žádná data

Trend:

↗

vzestupný

↘

sestupný

–

stagnace

* Data 2012

Zahraníční dluh/ příjmy z exportu	Trend	Zahraníční dluhová služba/ příjmy z exportu	Trend	Riziko předlužení podle MMF	Hodnocené kředi- bility ratingovými agenturami ¹	Ostatní
58,9	↘	5,9	↗	nízké	BB- S&P	
458,3	–	17,7	↗	střední		
35,6	↗	28,1	↗		S&P: AA-, Fitch: A+, Moody's: Aa3	
33,9	↘	1,9	↘		S&P B, Moody's B1	
117,8	↘	10,3	↘		S&P: BBB	
124,8	↗	19,4	↗		S&P BB+	
8,9	↘	0,5	↘	vysoké		
251,8	–	8	–	střední		
77,8	↗	3,5	↗		S&P A-	
				vysoké		
111,5	–	10,2	–	vysoké		
376,1	↗	27,9	↗	střední	S&P B+	
184,7	↘	26,3	↗		S&P: B-	
363,7	↗	10	↘	nízké	S&P B+	Moody's Ba2
168,6	–	5,3	–	vysoké		
263,6	↗	11,9	↗		S&P: B+	
				střední		
137,6	↘	8,6	↗	střední		
54,9	–	11,6	↘	vysoké		
42,1	↘	2,8	↘	nízké		

Riziko předlužení

Nízké	Střední	Vysoké	Neschopnost splácet	Žádná data
-------	---------	--------	---------------------	------------

Země podle regionů	Veřejný dluh/HDP	Trend	Veřejný dluh/ státní příjmy	Trend	Zahraněční dluh/ HDP	Trend
Subsaharská Afrika						
Burkina Faso	29,1		114,3		21,8	↘
Burundi*	37,7	–	207,2	–	23,5	↘
Čad*	27,4	–	105	–	20,3	–
Demokratická republika Kongo	19,8	–	96,7	–	20	–
Etiopie	38,3		198,1	↘	24,5	↘
Gambie*	78	–	432,5	–	59	↗
Ghana	57,4	↗	313,6	↗	31,4	↗
Guinea	39,5	↘	144,2	↗	25,7	↘
Guinea-Bissau*	53,7	↗	513,7	–	32,3	↗
Kamerun	19,5	↗	82,4	↗	12,5	↗
Kapverdy*	90,2	–	287,6	–	80,9	↗
Keňa	40,8		192,7	↗	32,4	↗
Komory*	21,2	–	55,6	–	22,3	↘
Lesotho	41,8	↗	66,5	↘	38,9	↗
Madagaskar	34,2		242,6	–	43,7	
Malawi*	59,8	↗	161,9	↘	37,4	–
Mali	31,5	↗	126,3	–	33,3	↗
Mauretánie*	94,2	–	224,5	–	91,7	↗
Mauricius	60		–	–	91,6	↗
Mosambik	53,1	↗	125,6	↗	68,2	↗
Nigérie						
Pobřeží slonoviny*	45,1	–	–		37,9	↘
Senegal	46,8	↗	192,2	↗	68,3	↗
Seychely	65,3	–	–	–	222,4	↗
Sierra Leone	30,5	↘	202,2	↘	21,3	↘
Středoafriická republika*	50,8	↗	603	↗	37,4	↗
Súdán	90,3	↗	1493,6	–	80,3	↗
Svatý Tomáš a Princův ostrov*	49	–	200,3	–	69,6	↘
Togo*	45,2	–	220,8	–	24,4	↗
Zimbabwe*	62,5	–	213,6	–	72,4	–

Zahraníční dluh/ příjmy z exportu	Trend	Zahraníční dluhová služba/ příjmy z exportu	Trend	Riziko předlužení podle MMF	Hodnocené kredi- bility ratingovými agenturami ¹	Ostatní
57,4		3	↗	střední	S&P: B	
273	↗	5,3	–	vysoké		
39,4	–	3,2	–	vysoké		
43	–	1,9	–	střední		
133,6	↘	8,5	↗	nízké		
148,5	–	9,4	↗	střední	Fitch: CCC	
81,7	↗	9,9	↗	střední	B- S&P	
51,3	↘	3,9	↘	střední		
178,8	–	2	↗	střední		
28,2	↗	1,9	↗	střední	S&P: B	
173,3	↗	4,6	↗	střední		
137	↗	18,9	↗	nízké	S&P B+	
56,5	–	10,6	–	vysoké		
79,1	↗	4,2	↗	střední	Fitch BB-	
108,3	–	1,7	↘	nízké		
47		2,7	↗	střední	Fitch B-	
55,7	↘	2,4	↘	střední		
123,4	–	5,9	–	střední		
135,1		42	↘		Moody's: Baa2	
137,4		12	↘	střední	S&P B	
				střední		
–		3,6	–	střední	Fitch B	
219	↗	8,9	↘	nízké	S&P: B+	
245	↗	5,6	↗		Fitch: B+	
28,3	↘	0	↘	střední		
91,7	–	-22,1	–	vysoké		
1335,3	–	32,5	↗	platební nescho- pnost		
586	↘	16,3	↗	vysoké		
38,5	–	2,8	–	střední		
213,7	–	3,3	–	platební nescho- pnost		

Země podle regionů	Veřejný dluh/HDP	Trend	Veřejný dluh/ státní příjmy	Trend	Zahraněční dluh/ HDP	Trend
--------------------	------------------	-------	--------------------------------	-------	-------------------------	-------

Latinská Amerika, Karibik

Antigua a Barbuda	92,2	–	–		–	
Bahamy	56,1	↗	345,6	↗	18,5	↗
Barbados	92	↗	528,2	↗	47,3	
Belize	76,4	↘	–	–	66,2	
Brazílie	–	–	–	–	21,9	↗
Dominika	77	–	–		59,4	↗
Dominikánská republika	–		–		41,2	↗
Grenada	109,8	↗	518,1	–	155,5	↗
Guatemala	24,6		211,3		29,5	↗
Guyana*	63,9		202		48,7	
Haiti	19,5	↗	97,9	↗	17,7	↗
Honduras	45,1	↗	291,9	–	39,6	↗
Chile	34,3		–		47,2	↗
Jamajka	140,2		515,6	↘	100,6	
Kostarika	39,5		271,4	↗	35,2	↗
Nikaragua*	43,2	–	208,5	↘	87,7	↗
Panama	41,1	↘	321,3	↘	132,3	↘
Paraguay	–		–		47,2	↘
Salvádor	56,8	↗	288,7		57,1	↗
Svatý Vincenc a Grenadiny	74	↗	158	–	41,1	
Svatý Kryštof a Nevis	104,9	↘	267	↘	41,6	↘
Svatá Lucie	76,5	↗	–		37,2	↗
Uruguay*	59,6	–	–		42,3	–
Venezuela*	–		–		27,5	↘

Severní Afrika, Blízký východ

Džibuti						
Jemen	48,2	↗	212,3	–	16,4	↘
Jordánsko	86,4	↗	357,8	–	71,9	↗
Libanon	141	↗	673,9	↗	174,3	
Maroko	63,9	–	–		38,7	↗
Tunisko	44,8		147,2		55,5	↗

Zahraněční dluh/ přijmy z exportu	Trend	Zahraněční dluhová služba/ přijmy z exportu	Trend	Riziko předlužení podle MMF	Hodnocené kredi- bility ratingovými agenturami ¹	Ostatní
--------------------------------------	-------	---	-------	--------------------------------	---	---------

-		-		-		
41,7	↗	11,3	↗			
102,2	↗	-			S&P BB-	
101,2	↘	11,3	↗		S&P: B-	
165,6	↗	28,6	↗		S&P BBB-	
168,1	↘	10,7	↘	střední		
141,4	↗	16,8	↗		S&P B+	
475,4	-	35	↗	vysoké / platební neschopnost		
124,6	↗	9,5	↘		S&P: BB, Moodys: Ba1, Fitch: BB+	
49,2	-	5,6	↗	střední		
63,1	↗	1	↗	vysoké		
106,2	↗	14,4	↘	nízké	S&P: B	
146,1	↗	-			AA- S&P	
308,3		26,9	↘		S&P: B-, Fitch B-	Moodys Caa3
128,8	↗	22,8	↗		S&P: BB	
191,2	↗	12,6	↘	střední	Moodys B3	
355,2	↗	5,6	↗		S&P: BBB, Fitch BBB, Moodys Baa3	
93,2	↘	12,9	↗		S&P BB	
206,6		17,1	↘		S&P BB-	
131	↘	16,1	↘	střední	Moodys B2	
107,1	↘	-				
77		5,9	↘	střední		
159	-	15,2	-		S&P BBB-, Fitch BBB-, Moodys Baa4	
117,1		22,2	-		CCC+	

				vysoké		
76,1	-	3,2	↗	střední		
159,1	↗	6,7			S&P: BB-	Moodys B2
315,2	↗	-	-		S&P: B-	
118,7	↗	15,3	↗		S&P: BBB- Moodys Ba1, Fitch BBB-	
133,5	↗	9,5	↘		Fitch: BB-, Moodys: Ba4	

Země podle regionů	Veřejný dluh/HDP	Trend	Veřejný dluh/ státní příjmy	Trend	Zahraniční dluh/ HDP	Trend
--------------------	------------------	-------	--------------------------------	-------	-------------------------	-------

Střední Asie, Evropa

Afgánistán	6,1	↘	33	↘	6,1	↘
Albánie	70,5	↗	293	↗	35,1	
Arménie	45,4	↗	–		79,3	↗
Bělorusko	–		–		53,8	↘
Bosna a Hercegovina	42,5		–		50,8	
Bulharsko*	17,6	–	51,6	–	104,9	↘
Černá Hora	58,2	↗	142	↗	128,7	↗
Gruzie	32,2	–	117	–	86,4	↗
Chorvatsko	60	–	–		106,1	
Kazachstán	13,3	↗	–		74,6	
Kyrgyzstán	47,7	–	–			
Litva	39,3	–	–		64,5	↘
Lotyšsko	35,1	–	–		130,6	↘
Maďarsko*	79,2		–		118,7	–
Makedonie	35,8	–	–		63	
Moldavsko*	31	–	65,9	–	82,4	
Rumunsko*	38,2	–	–		72,9	
Srbsko	–		–		88,1	↗
Tadžikistán*	–		–		41,8	↘
Turecko	36,2	–	–		47,7	↗
Ukrajina	40,9	–	–		81,6	

Rating

1 (ve smyslu poznámka k hodnocení kredibility)

Dobrá bonita	Neinvestiční stupeň / spekulativní	Vysoce spekulativní / značné riziko	Extremně spekulativní / v defaultu	Žádná data
--------------	---------------------------------------	--	---------------------------------------	------------

Trend:	↗	↘	–
	vzestupný	sestupný	stagnace

* Data 2012

Zahraníční dluh/ příjmy z exportu	Trend	Zahraníční dluhová služba/ příjmy z exportu	Trend	Riziko předlužení podle MMF	Hodnocené kredi- bility ratingovými agenturami ¹	Ostatní
19,8	↘	0,7	↗	vysoké		
77,9	–	1,3	↘		S&P: B, Moodys: B2	
323,8	↗	34,1	↗		Fitch: BB-	
87,9	↗	15	↗		S&P: B-	
279,2		13,7	↘		S&P: B	
138,3	↗	13	↗		S&P: BBB-	
307,9	↗	17,2	↗		S&P: B+	
169,1	↘	22	↘		S&P: BB-	
247,1		66,1	↘		S&P: BB, Moodys Ba1, Fitch BB+	
163,1	↗	34			S&P: BBB+, Fitch BBB+, Moodys Baa2	
				střední	S&P: BBB+, Fitch BBB+, Moodys Baa2	
74,1	↘	–			S&P: A-, Fitch BBB+, Moodys Baa1	
221,5	↘	–			S&P: BBB+ Fitch BBB+ Moodys Baa2	
149,5		97,4	↗		S&P BB	
141,7	↗	56,3	↗		S&P: BB- Fitch BB+	
175,8	–	15,5	↘	nízké	Moodys: B3	
174,2	↘	39,7	↗		S&P: BBB-	
187,8		43,6	↗		S&P BB-	
216,2	–	25,5	–	vysoké		
185,4	↗	28,7			S&P BB+	
165,4	↗	42,4	↗		S&P CCC	

Riziko předlužení

Nízké	Střední	Vysoké	Neschopnost splácet	Žádná data
-------	---------	--------	---------------------	------------

Vyhodnocení tabulky 2

147 států, přesněji: rozvojových, rozvíjejících se zemí a zemí s vysokými příjmy, které nejsou členem Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) bylo zkoumáno z pohledu dluhové situace. Z toho

45 nemá žádný problém se zahraničním dluhem nebo nejsou k dispozici použitelná data. Ze zbývajících 102 zemí se

83 států nachází ve víceméně kritické dluhové situaci:

3 země jsou v platební neschopnosti,

14 zemí je zadluženo obzvláště kritickou měrou - vykazují minimálně čtyři dluhové indikátory, které překračují příslušné mezní hodnoty.

V **25** zemích jsou překročeny tři dluhové indikátory,

20 zemí překračuje dva indikátory a v **21** zemích se vyskytuje jeden dluhový indikátor v kritickém rozpětí.

19 zemí sice nemá aktuálně žádný z uvedených indikátorů v kritickém poli, ale podle hodnocení MMF přesto vykazují z různých důvodů střední nebo vysoké riziko předlužení.

Z **64** zemí, které byly podle dluhového výkazu z roku 2013 ve víceméně kritické dluhové situaci

46 se objevuje i v dluhovém výkazu let 2014 a 2015.

24 z 36 zemí bez dluhových problémů jsou v nebezpečí dostat se působením vnějších ořesů do kritičtější dluhové situace.⁵

⁵ Pro všechny země, které mají s MMF dohodnutý úvěrový program nebo se jako členské země MMF musí podrobit každoročně konzultacím ohledně hospodářské a finanční politiky, sestavuje MMF tzv. *Risk Assessment Matrices*. Je to analýza globálních/externích rizik jakož i regionálních/lokálních rizik v příslušné zemi. Každou potenciální hrozbu vyhodnocují pracovníci MMF podle subjektivního měřítka, s jakou pravděpodobností by se v příštích třech letech mohla tato hrozba naplnit a jak závažný dopad by to mohlo mít na makroekonomickou stabilitu a stabilitu finančního systému příslušné země. U uvedených 20 zemí existuje minimálně riziko externích ořesů, to je hodnoceno jako pravděpodobné a mohlo by to mít velký dopad na makroekonomickou a finanční stabilitu daných zemí.

Meziroční změny

Zatímco v posledním dluhovém výkazu překročily dluhové indikátory minimálně jednu mezní hodnotu v 62 zemích, nyní je to již 83 zemí. Tento nárůst má různé důvody:

1. Rozšířil se výběr zemí. V posledním dluhovém výkazu byly sledovány pouze země s nízkými a středními příjmy, nikoli vyspělé země - nečlenové OECD. Tím pádem byly země jako Chorvatsko, Barbados nebo Chile z analýzy automaticky vyloučeny. Navíc dostupnost dat byla v tomto roce ve srovnání s rokem předchozím vyšší.
2. Na rozdíl od minulého roku jsme přidali indikátor – veřejné zadlužení v poměru k státním příjmům, abychom dostali ucelenější obrázek o tom, do jaké míry zatěžuje zadluženost státní pokladnu. Ve třech případech vedla tato změna k zařazení do přehledu, jinak by se tam tyto státy nedostaly (Bangladéš, Guatemala, Honduras).
3. Dluhová situace se v některých zemích natolik zhoršila, že se letos ocitly v přehledu. K nim patří Marshallovy ostrovy, Brazílie, Dominikánská republika, Tuvalu, Kamerun, Keňa, Paraguay, Maroko a Madagaskar. V dalších zemích se dluhová situace natolik zhoršila, že oproti roku minulému překračují v tomto roce minimálně jednu mezní hodnotu: Malawi, Mosambik, Sierra Leone, Jemen, Togo, Venezuela a Středoafriická republika.⁶

V Nepálu a Vanuatu se dluhová situace ve všech kritických mezních hodnotách zlepšila natolik, že se letos v přehledu již neobjevují.

Jaký druh rizika předlužení země vykazují?

Podle uvedených kritérií a příslušných mezních hodnot uvádí Tabulka 3 přehled rizik předlužení ve skupinách zemí. Riziko předlužení je o to větší, čím více mezních hodnot daná země překročí.

⁶ V posledním roce se tyto země přesto objevily v tabulce, poněvadž vykazují podle MMF a Světové banky střední riziko předlužení navzdory nízkým dluhovým indikátorům.

Tabulka 3 – Riziko předlužení země s nízkými příjmy podle MMF a Světové banky

Skupiny zemí:	Ostrovní rozvojové státy	Země po HIPC	Státy po transformaci	Ostatní státy
Riziko předlužení podle MMF				
v platební neschopnosti	Grenada			Zimbabwe, Súdán
vysoké riziko předlužení	Kiribati, Maledivy Marshallovy ostrovky, Samoa, Tuvalu	Afgánistán, Burundi, Haiti, Komory, Svatý Tomáš a Princův ostrov, Středoafrická republika	Tádžikistán	Džibuti, Čad
střední riziko předlužení	Dominika, Kapverdy, Šalomounovy ostrovky, Svatá Lucie, Svatý Vincenc, Grenadiny, Tonga	Etiopie, Burkina Faso, Demokratická republika Kongo, Pobřeží slonoviny, Gambie, Ghana, Guinea, Guinea-Bissau, Guajana, Kamerun, Malawi, Mali, Mauretánie, Mosambik, Nikaragua, Nigérie, Sierra Leone, Togo	Kyrgyzstán	Bhútán, Jemen, Laos, Lesotho, Mongolsko

V rizikových skupinách se posilují trendy, pozorované v předchozích letech. Tři skupiny jsou i nadále velmi kriticky zadluženy:

- obzvláště ohrožené ostrovní rozvojové státy
- země, které se účastnily iniciativy pro velmi zadlužené země (iniciativa HIPC)
- státy ve východní a střední Evropě (a střední Asii), které prošly transformací národního hospodářství a tím i liberalizací teprve v 90. letech

Ostrovní rozvojové státy⁷

Ostrovní státy se vyznačují velkou citlivostí na externí otřesy (zejména přírodní katastrofy, které jsou způsobeny změnou klimatu) a často obzvláště vysokou zadlužeností. Přestože mnohé z nich patří z hlediska příjmů do kategorie států se středními a částečně i vysokými příjmy (například Antigua a Barbuda), vykazují některé paralely se zeměmi s nízkými příjmy, například málo diverzifikovanou ekonomiku a z toho vyplývající závislost na několika málo exportních produktech nebo vysokou citlivost na externí otřesy jakou jsou hospodářské krize

⁷ Referujeme zde o skupině "malých ostrovních států", jak ji definovala OSN (anglicky SIDS).

v bohatých zemích, což vede k omezení cestovního ruchu. Zvláštním znakem této skupiny je vysoké domácí zadlužení. Pouze pět z ostrovních rozvojových států získalo přístup k multilaterálním iniciativám oddlužení (Svatý Tomáš a Princův ostrov, Komory, Guajana, Haiti a Guinea-Bissau). I když některé další ostrovní státy jako například Grenada naléhavě oddlužení potřebovaly (a stále ještě potřebují), nebyly pro iniciativu dosti chudé. Avšak i v oněch pěti oddlužených zemích se situace opět vyostřuje, jak zřetelně vyplývá z Tabulky 3. Iniciativa HIPC je uzavřena, tudíž nebudou mít znovu možnost oddlužení, i kdyby bylo nutné.

Země po HIPC

Ve skupině nejméně rozvinutých zemí jsou dluhové indikátory ve srovnání se zeměmi se středními a vysokými příjmy často nižší, což je způsobeno prominutím dluhů během HIPC a MDRI. Ovšem v zemích zapojených do HIPC dříve (tedy oddlužených před rokem 2007) můžeme opět pozorovat nepřetržitý nárůst relativního zadlužení.⁸ V průměru vzrostlo veřejné zadlužení v poměru k hrubému národnímu produktu mezi lety 2007 a 2013 o 7,5 procentního bodu, jelikož si země po oddlužení braly ve velkém úvěry jak v zahraničí, tak částečně na domácí půdě. 15 z původních 35 zemí HIPC vykazuje opět dluhové indikátory v kritickém poli (viz Tabulka 3). V dluhovém výkazu z roku 2014 jich bylo jen 11. V Tabulce 4 mimoto vidíme, že téměř 70 procent zemí oddlužených během iniciativy HIPC vykazuje podle MMF a Světové banky opět střední nebo vysoké riziko předlužení, i když se tento fakt v dluhových indikátorech vždy neodráží.

Jednorázové prominutí dluhu není tedy v žádném případě zárukou dlouhodobého řešení dluhových problémů.

Novodobé vyhocení dluhové situace v již oddlužených zemích takzvaných – Post-Completion-Point-HIPCs – souvisí s tím,

- že se očekávání ekonomického zotavení po prominutí dluhu nenaplnila (např. ve Středoafričské republice z důvodu neutěšené bezpečnostní situace),
- že v některých zemích oddlužení neproběhlo v tak rozsáhlé míře, jak by to bývalo bylo nutné (například v Burundi z důvodu chyby ve výpočtu Světové banky⁹),

8 Základem je období 2007 až 2013. MMF (2014) *Macroeconomic Developments in Low-Income Developing Countries*, Policy Paper.

9 Burundi doplatila na chybu ve výpočtu Světové banky, mělo by bývalo nárok na větší rozsah oddlužení. Rozšíření původního prominutí dluhu by bylo bývalo možné v případě „externího šoku“, ovšem svou chybu Světová banka takto neposuzovala. Pro Burundi by dodatečné oddlužení znamenalo polovinu tehdejšího rozpočtu na vzdělávání.

- že nabírání nových úvěrů zeměmi čerpajícími z HIPC je logickým důsledkem jejich oddlužení. Oddlužení v rámci multilaterálních iniciativ HIPC a MDRI mělo umožnit zúčastněným zemím nový start, který zahrnoval i alternativu financování rozvoje novými úvěry. Nedávno oddlužené země jsou opět atraktivní pro poskytovatele úvěrů a investory, jako např. Ghana, která od roku 2007 s úspěchem umístila na mezinárodním kapitálovém trhu státní dluhopisy ve výši celkem cca 3 miliardy USD.

Státy bývalého východního bloku

Nápadně vysoká je kumulace dramaticky vysokých indikátorů zahraničního dluhu ve státech bývalého východního bloku. Jejich kdysi socialisticky organizované národní hospodářství bylo v 90. letech radikálním způsobem liberalizováno. Veřejný sektor příslušných zemí profituje – podobně jako v mnoha rozvojových a rozvíjejících se zemích – z volné měnové politiky USA a EU, která zajišťuje dostatek likvidity na kapitálových trzích a tím usnadňuje rozvojovým a rozvíjejícím se zemím přidat k finančním možnostem i financování pomocí státních dluhopisů. Vysoké indikátory zadlužení jsou ovšem zapříčiněny v těchto státech zadlužením soukromého sektoru, které je dvojnásobné oproti veřejnému sektoru.¹⁰ Potíže spočívají tedy spíše ve velkém zadlužení podniků než v zadlužení veřejného sektoru. Vyplývá to zřetelně z Tabulky 2, kde je téměř souvisle červeně v tomto regionu vyznačen indikátor „Zahraníční dluh v poměru k hrubému domácímu produktu“. Od doby, kdy se mezinárodní bankovní sektor zotavil z finanční krize, je nové zadlužení soukromých dlužníků ve východní a střední Evropě a střední Asii nekontrolované – poskytování úvěrů bylo v roce 2012 dvojnásobné než v roce 2011, v roce 2013 čtyřnásobné než v roce 2012. Zadlužení soukromého sektoru je pro diskusi o veřejných dluhových krizích relevantní, jelikož nadměrné zadlužování soukromého sektoru může vést k vypuknutí finančních a dluhových krizí ve veřejné sféře, jak jsme to nakonec mohli sledovat naposled v kontextu evropské dluhové krize.

¹⁰ Global Development Finance, databank.worldbank.org.

Tabulka 4

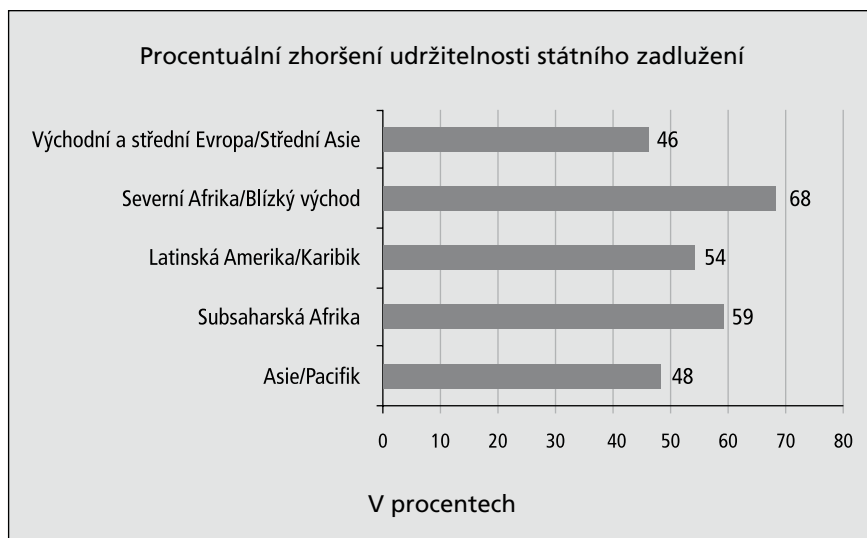
Riziko předlužení zemí s nízkými příjmy podle údajů MMF a Světové banky

Skupiny zemí: Vývoj indikátorů	Ostrovní rozvojové státy	Státy po HIPC	Státy po transformaci	Ostatní státy
Čtyři až pět kritických indikátorů	Grenada, Jamajka, Kapverdy, Samoa	Svatý Tomáš a Princův ostrov	Chorvatsko, Černá Hora, Maďarsko	Bhútán, Salvador, Jordánsko, Laos, Libanon, Pakistán, Zimbabwe, Súdán, Uruguay
Tři kritické indikátory	Barbados, Dominika, Mauricius, Marshallovy ostrovy, Seychely, Srí Lanka, Svätý Kryštof a Nevis, Svätý Vincenc a Grenadiny	Gambie, Guinea-Bissau, Guajana, Mauretánie, Nikaragua	Arménie, Gruzie, Kazachstán, Moldavsko, Rumunsko, Srbsko, Tádžikistán, Ukrajina	Čína, Mongolsko, Panama, Turecko
Dva kritické indikátory	Bahamy, Belize, Dominikánská republika, Madagaskar, Papua Nová Guinea, Filipíny	Burundi, Ghana, Mosambik, Senegal, Středoafrická republika	Albánie, Bělorusko, Bosna a Hercegovina, Lotyšsko, Makedonie	Kostarika, Brazílie, Maroko, Vietnam
Jeden kritický indikátor	Antigua a Barbuda, Fidži, Maledivy, Svätá Lucie, Tonga	Honduras, Malawí, Sierra Leone, Togo	Bulharsko, Litva	Bangladéš, Chile, Guatemala, Indonésie, Jemen, Keňa, Malajsie, Paraguay, Tunisko, Venezuela

Celkem jsou celosvětové dluhy méně udržitelné než dříve

Celkově se globální dluhová situace v letech 2011 až 2013 zhoršila: 54 % zkoumaných indikátorů zadlužení (pro které byla k dispozici použitelná data) je vyšších v roce 2013 než v roce 2011. 30 % se zlepšilo, u 16 % je situace nezměněná. To značí, že zadlužení rozvojových a rozvíjejících se zemí je méně udržitelné než v předchozích letech. Téměř ve všech regionech uvedených v tabulce vykazuje minimálně polovina zemí zhoršenou dluhovou situaci (viz obrázek 1).

Obrázek 1 – Procentuální zhoršení dluhové udržitelnosti podle regionů

Jiné názory na riziko předlužení

Tabulka 2 zahrnuje 13 zemí, u kterých zařazení do kategorií nelze odůvodnit pouze na základě mezních hodnot. Většina z nich se nachází v subsaharské Africe a patří k zemím s nízkými příjmy, pro které MMF pravidelně vydává hodnocení rizika předlužení. K 4.12.2014 zařadil MMF několik zemí do středního a vysokého rizika předlužení, přestože indikátory takové riziko nevykazují.¹¹

Například Guinea

Epidemie eboly povede dle očekávání k nižšímu hospodářskému růstu, přeshraniční obchod je totiž omezený, chybí pracovníci pro plánovanou výstavbu dolů a nedostatečné veřejné prostředky jsou vynakládány na boj s epidemií, místo aby byly investovány do ekonomiky. Navzdory nízkým dluhovým indikátorům a nedávnému prominutí dluhů vykazuje země podle odhadu MMF střední riziko předlužení.

¹¹ <http://www.imf.org/external/pubs/ft/dsa/dsalist.pdf>

Také ratingové agentury zveřejňují své odhady rizika předlužení, složitými procesy vyhodnocují (mimo jiné) kredibilitu států. Státy obdrží takzvaný *Rating*, který má investorům signalizovat, jak velké je riziko nesplácení půjček. Riziko neplnění je znázorněno různými kombinacemi písmen. Písmeno A poukazuje na vysokou bonitu, písmeno D často naznačuje, že již k platebnímu výpadku došlo. Dluhopisy s ratingem BB nebo nižším jsou pod hranicí investiční bonity a jsou často označovány jako podřadné dluhopisy. Rating zprostředkovává jednoduché poselství: čím nižší je bonita té které země, tím menší důvěru by měl kapitálový trh mít v platební schopnost příslušné země. Investoři často dají na úsudek ratingových agentur a u investic s nízkou bonitou vyžadují vysoký úrok nebo prozatím neinvestují vůbec. Ratingové agentury jsou často kritizovány, protože zemím vtisknou určité stigma, podle kterého se pak kapitálový trh orientuje. V kontextu dluhové krize v Evropě se jim často vyčítá, že jejich rozhodnutí o bonitě zemí zmítaných krizemi k vyhocení krize vlastně přispělo. Na straně druhé, v období před krizí 2008 nebyly vůči podnikům a některým státům dost kritické a nevyslaly varovné signály.

Z 61 zemí v Tabulce 2, jejichž kredibilitu hodnotily ratingové agentury, má pouze 25 % (15 zemí) dobrou bonitu. Tím pádem jsou tři čtvrtiny hodnocených zemí pod hranicí investiční bonity. Zdá se však, že investory momentálně úsudek ratingových agentur příliš nezajímá. Některé rozvojové země, které byly hodnoceny jako podřadné, dokázaly umístit dluhopisy s poměrně nízkými úroky, které se setkaly na kapitálovém trhu s velkou poptávkou. Např. Keňa, Pobřeží slonoviny nebo Pákistán. Celkově jsou investice na kapitálových trzích jako varianta financování rozvoje právě pro rozvojové a rozvíjející se země stále významnější: 62 % úvěrů rozvojovým a rozvíjejícím se zemím v roce 2013 pocházelo ze soukromých zdrojů.¹² Odborníci se domnívají, že v některých zemích, které se ještě ve shora uvedené tabulce neobjevují, vypukne za pár let příští dluhová krize. K nim patří např. Zambie nebo Bolívie.¹³

Jürgen Kaiser je specialista na komplikovaná suverénní zadlužení a je koordinátorem erlassjahr.de

12 World Bank (2015) *International Debt Statistics*, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/20722/9781464804137.pdf>.

13 Viz např. MMF (2014) *First-Time International Bond Issuance – New Opportunities and Emerging Risks*, Pracovní dokument WP/14/127, str. 34.

Klima a rozvoj

Milan Smrž

Podle současného vědeckého názoru je globální oteplování vyvoláno emisemi skleníkových plynů, které v převážné míře pocházejí z lidské průmyslové i zemědělské činnosti. Mezi nejvýznamnější skleníkové plyny patří oxid uhličitý pocházející ze spalování fosilních paliv, na prvním místě ropy, která v posledních letech pokrývá okolo 35 až 40 % celkové energetické spotřeby světa. K oxidu uhličitému je třeba připočítat menší objem emisí mnohem intenzivněji působícího plynu (cca 21 krát) – metanu, který vzniká při pěstování rýže či chovu dobytka. V menší míře jsou skleníkové plyny rovněž produkovány přírodními cestami – emisemi pocházejícími ze sopečné činnosti, či z uvolňování plynů z permafrostu či z bažin. Některé z těchto procesů jsou nezávislé na lidské činnosti, další jsou podmíněny prvotním nárůstem teploty.

Na klimatické změně se podílí skleníkové plyny, ale proměna klimatu je výslednicí komplexní rovnováhy mezi geosférou a biosférou země a moře. Faktory ovlivňující nárůst teploty jsou mnohačetné; vedle plynů se na zvyšování teploty podílí tepelný tok Slunce, variující v kratších i delších cyklech, sopečná aktivita, měnící se albedo zemského povrchu, ale i změna magnetického pole Země, ovlivňující rozpustnost oxidu uhličitého v mořské vodě. Významné je rovněž i termohalinní proudění v oceánech. Během posledního desetiletí byly nalezeny a vysvětleny zásadní souvislosti.

Postupující klimatická změna je zásadním faktorem ohrožení a je válkou dnešního ekonomického systému proti existenci lidstva na zemi. Stále palčivěji se na povrch dere zásadní otázka, proč je lidský postoj k osudovému ohrožení natolik neodpovědný. Co, či kdo brání účinným krokům proti globálnímu nárůstu teploty? Je důležité analyzovat příčiny neutěšeného stavu.

Je potřeba přiznat, že bez radikální změny politicko hospodářského systému nemáme žádnou šanci na přežití této civilizace v řádu několika nadcházejících desetiletí.

Překážka první – ve stopě středověkého tmářství

Jedním z mimořádně negativních průvodních znaků klimatické změny je její nízká míra akceptace veřejností. Na vině je pravděpodobně neslučitelnost

následků globálního oteplování s proklamacemi soudobého politicko ekonomického paradigmatu a současným energetickým systémem, spojeným se světovými mocenskými strukturami. Současný ekonomický systém se holedbá tím, že vytvořil optimální podmínky pro hospodářský rozvoj (před několika lety tomu ještě mohla určitá část veřejnosti věřit), ve skutečnosti ale vytvořil podmínky pro vznik a rozvoj sebedestruujícího systému, přinášejícího v brzké budoucnosti obrovské ekologicko-sociální problémy ústící do kolapsu.

Nápadný je obrovský rozdíl mezi názory klimatických vědců a mezi názory na klimatickou změnu prezentovanými ve veřejných médiích. Jakkoliv jsou klimatičtí odborníci, ale současně i všechny vědecké a technologické instituce zajedno, že klimatická změna existuje, a že je způsobena lidskou činností, panuje ve veřejných sdělovacích prostředcích nesoulad.

Byla provedena analýza celkem 13950 „peer - reviewed“ vědeckých článků publikovaných na Web of Science v letech 1991 – 2012 s klíčovými frázemi „global warming“ nebo „global climate change“. Pouze v 24 případech odmítaly články klimatickou změnu jako takovou.¹

O tom, že lidmi způsobené emise skleníkových plynů jsou hlavní příčinou globální změny klimatu existuje nejméně 97% vědecký konsenzus, jak například tvrdí často citovaná publikace J.Cooka et al.² Tento článek se někdy kritizuje, ale současně v záležitosti klimatické změny existuje významná podpora postojů velkých národních akademií věd a vědeckotechnických společností, které považují lidmi indukovanou klimatickou změnu za nespornou realitu.³

Na rozdíl od postojů vědeckých komunit existují zcela odlišné prezentace v médiích, ať se již jedná o tisk, či internetové diskuze. Podíl příspěvků proti klimatické změně nelze v tomto případě přesně vyčíslit, ale odhaduje se, že tvoří asi 40–50 %. Veřejnosti se klimatický problém předkládá jako nepotvrzený, s tím, že se vědecká veřejnost dosud na ničem neshodla, a že je tedy nutno čekat. Každý takto získaný rok je vítanou příležitostí k realizaci obrovských zisků energetických společností těžících, prodávajících a zpracovávajících fosilní paliva. Jak je tento postoj slučitelný s udržitelným způsobem naší civilizace?

1 James Lawrence Powell; Why Climate Deniers Have No Scientific Credibility - In One Pie Chart; 15.11. 2012. Dostupné online na Desmog.

2 John Cook, Dana Nuccitelli, Sarah A Green, Mark Richardson, Bärbel Winkler, Rob Painting, Robert Way, Peter Jacobs and Andrew Skuce; Quantifying the consensus on anthropogenic global warming in the scientific literature; John Cook et al 2013. Dostupné online na IOPscience.

3 Joint science academies' statement: Global response to climate change <http://nationalacademies.org/onpi/06072005.pdf>

Proti uznání klimatické změny i proti využívání nízkouhlíkových technologií existuje zarytý a dobře organizovaný odpor, který je cíleně vyvoláván průmyslovými a finančními zájmy. Příkladem může být proslulý skeptický ekolog Bjørn Lomborg. Podle daňového dokumentu⁴ poskytl v roce 2013 manažer hedge fondů, miliardář a jeden z největších sponzorů Republikánské strany Paul E. Singer Lomborgově nevládní organizaci Copenhagen Consensus Center částku 200.000 dolarů. To představuje v tomto roce bezmála třetinu celkových ročních příjmů CCC,⁵ a to přesto, že Lomborg z intenzity svého boje proti klimatické změně v posledních letech slevil.

Uplácení známých expertů není jedinou cestou zachování *business as usual*. V poslední době bylo zjištěno, že se do vedoucích pozic ve velkých organizacích pro obnovitelné zdroje energie – European Wind Energy Association (EWEA) a European Photovoltaic Industry Association (EPIA) – podařilo dostat osoby řízené velkými energetickými firmami jako Total, Iberdrola, E.On a Enel. Jejich zástupci získali v představenstvech těchto organizací majoritu. Jejich cílem je prosadit partnerství plynu a obnovitelných zdrojů a podřídit práci organizací pro obnovitelné zdroje energie fosilním zájmům. Informace byly uvedeny v britském prestižním deníku The Guardian.⁶

Posun veřejného mínění v souladu s mediálními postoji nakonec ústí do nečinnosti politických struktur a do jalových politických rozhodnutí týkajících se klimatu. Odmítání klimatické změny není determinováno politickými postoji, je ale pevně spjata s hospodářskými zájmy ropných, plynařských a uhelných společností. Jedná se o klasické spojení politiky a hospodářských zájmů, jeden z faktorů destrukce demokratických systémů.

Odmítání nepřijemné skutečnosti – hrozícího celoplanetárního kolapsu – má ještě jeden neopomenutelný zdroj: psychologické vytěsnění. Palčivé problémy, které neumíme řešit, nebo které přesahují naši představivost, násilně potlačujeme.

V České republice dosáhlo vytěsňování nebezpečí klimatické změny obzvláštní absurdity. Před několika lety plánoval někdejší ministr školství za Věci veřejné Josef Dobeš přednáškové turné po školách za účelem „vyvracení mýtu o globálním oteplování“. Organizace EUROSOLAR na tuto situaci reagovala veřejným dopisem s výzvou k odstoupení z funkce.⁷

4 http://990s.foundationcenter.org/990pf_pdf_archive/272/272009342/272009342_201311_990PF.pdf

5 <http://greenpeaceblogs.org/2015/02/09/bjorn-lomborg-think-tank-funder-revealed-billionaire-republican-culture-capitalist-paul-singer/>

6 <http://www.theguardian.com/environment/2015/jan/22/fossil-fuel-firms-accused-renewable-lobby-takeover-push-gas>

7 Dopis ministrowi školství mládeže a tělovýchovy Josefu Dobešovi; Eurosolar; 18.9.2011. Dostupné online na eurosolar.cz

Ve veřejném prostoru je potřeba ve věci globálního ohrožení klimatickou změnou dosáhnout konsenzu v míře odpovídající vědeckému konsenzu. V opačném případě neexistuje žádná reálná možnost pozitivní změny.

Překážka druhá – asymetrie příčin a následků klimatické změny

Největšími producenty skleníkových plynů vznikajících spalováním fosilních paliv vyjádřeno na obyvatele jsou severní průmyslové země a rovněž některé bohaté země exportující ropu. Ty jsou ovšem obydleny malým počtem obyvatel, takže jejich celková produkce skleníkových plynů je ve srovnání s velkými producenty zanedbatelná.

V současné době si jen těžko dovedeme představit lidskou kulturu, která by se rozvíjela a přitom významně snížila spotřebu energie. Alespoň dosud tomu tak nikdy nebylo. Od neolitické revoluce roste spotřeba energie na hlavu exponenciálním způsobem.⁸

Podle studie Williama Clinea⁹ budou následky klimatické změny pro rozvojové země mnohem vyšší než pro země průmyslové. Procentně vyjádřená změna zemědělské produkce může být podle modelačních výpočtů pro průmyslové země bez pozitivního dopadu zvýšeného obsahu oxidu uhličitého -6,3 a s jeho započtením 7,7, pro africké rozvojové země -27,5 a se započtením -16,6. Jinými slovy: severní země mohou na klimatické změně vydělat, zatímco rozvojové prodělají. Africký region bude čelit největšímu propadu, následován zeměmi Latinské Ameriky. Podle kritérií elementární spravedlnosti by měly průmyslové země Severu hradit škody rozvojovým zemím Jihu.

Jeden z nejméně rozvinutých regionů světa je bezesporu subsaharská Afrika, což je patrné rovněž na nedostatečné distribuci energie. V tomto regionu žije 13 % světového obyvatelstva, které ale má k dispozici pouhých 4 % celkové světové energetické spotřeby. Od roku 2000 vzrostlo hospodářství subsaharské Afriky a spolu s tím i spotřeba energie o 45 %. Přes všechnu snahu vlád odstraňovat regulativní a politické překážky je v subsaharských zemích zásobování energií na velmi nízké úrovni. I když mezi jednotlivými zeměmi existují značné rozdíly, má z celkového počtu 915 milionů osob pouze 290 milionů přístup k elektrické energii a celkový počet lidí bez přístupu k elektřině roste. Snahy o zlepšování stavu jsou mařeny nárůstem počtu obyvatel.

8 E. Cook; The Flow of Energy in an Industrial Society; Scientific American, 225, 3, str.136

9 <http://www.cgdev.org/doc/books/Cline%20global%20warming/Chapter%207.pdf>

Investice do energetického zásobování sice rostou, ale od roku 2000 tečou v subsaharském energetickém sektoru dva dolary ze získaných tří do rozvoje získání zdrojů pro export.¹⁰

Překážka třetí – vývoz euroatlantického životního stylu do zemí třetího světa

Příčinou současného stavu klimatického ohrožení je především životní způsob a životní filosofie velké části obyvatel žijících v globálním ekonomickém systému. Jeho ikonou je stálý růst a zabor nového prostoru pro získávání surovin i pro odbyt výrobků. Je zřetelné, že průkopníky tohoto procesu jsou především velké těžařské firmy a v jejich čele ropné firmy s vlivem zasahujícím do nejvyšších politických pater.

Soudobá euroatlantická civilizace se nijak netají svými úspěchy a pečlivě je šíří do všech koutů Země. I v málo rozvinutých státech lze mnohdy vidět chudou rodinu stísněnou kolem televizoru, jak napjatě sleduje reklamy na předměty, které si nemohou dovolit a ve svých reálných podmínkách mnohdy ani upotřebit.

Je zřetelné, že právě vývoz euroatlantického způsobu života, resp. v mnoha případech jen jeho efemérního obrazu, je obrovským stimulem touhy místních obyvatel po jiném, cizím způsobu života. Tak se ovšem neděje náhodou, ale pod unifikující taktovkou hospodářských zájmů průmyslových zemí Severu.

Významným faktorem je ekonomicko-politický nátlak vytvářený světovými monetárními organizacemi jako MMF, WTO či Světová banka. Tyto instituce podmiňují půjčky a další pomoc pro rozvojové země přijetím pravidel odpovídajících současným ekonomickým doktrínám.

Inovativní řešení pro rozvojové země

Základem racionálních řešení, které by mohly čelit jak ohrožení ze strany globální klimatické změny, tak i negativnímu vlivu globalizovaného hospodářského systému, se musí stát lokalizace ekonomických okruhů. Ta by měla spočívat především v nalezení a využívání lokálních a regionálních zdrojů potravin, energie, základních stavebních hmot a dalších komodit, které jsou na místě k dispozici. Tímto způsobem lze ušetřit velké množství emisí, snížit přepravní

¹⁰ Africa Energy Outlook; IEA 2014. Dostupné online.

vzdálenosti, zajistit základní práci a příjem pro místní lidi bez intervence obrovského kapitálu a se zárukou, že většina získané hodnoty zůstane v regionu a tam bude také reinvestována.

Významnými aktivitami se mohou stát například:

1. Reforestace, záchrana stávajících lesů a udržitelný způsob lesního hospodaření. Tyto koncepty by měly být založeny jako lokální, v nejlepším případě mohou přerůst do globálního rozměru. Aktivní reforestace – tedy výsadba stromů na místě, kde dlouho žádné nebyly – by měla být placena bohatými zeměmi, případně pomocí barteru měněna za ekologicky únosné nízkouhlíkaté technologie, jako například větrné a sluneční generátory a akumulční jednotky.
2. Agroforestace – způsob udržitelného zemědělství, provozovaného s výhodou v lokálním rozměru, například jako rodinné farmy citlivě integrované v původním biotopu a optimálně využívající synergie s okolím. Touto cestou lze pěstovat nejrůznější potravinářské i nepotravinářské plodiny a suroviny.
3. Lokální aktivity využívající sběr a přírodní či přírodě podobný způsob pěstování plodin pro získávání produktů a poloproduktů pro kosmetické a farmaceutické procesy či potravinářské produkty a rostlinné oleje pro nejrůznější aplikace, dále semena i sazenice divoce rostoucích rostlin.
4. Obnovitelná energetika – u měst v rozvojových zemích budou optimální solárně termické elektrárny, které mohou akumulovat teplo do eutektických tavenin směsí solí, a tak poskytovat elektrickou energii rovněž v obdobích bez slunečního záření; na vhodných místech větrné parky a akumulční technologie. Podle Union of Concerned Scientists existuje několik vhodných typů hydrokinetických zdrojů, které mohou decentrálně vyrábět značné množství čisté elektřiny v tekoucí říční i mořské vodě¹¹, bez nutnosti stavět obrovské přehrady, zaplavující rozsáhlé a cenné říční oblasti. Stavět v rozvojových zemích fosilní elektrárny je nejenom ekologická, ale i ekonomická pošetilost, protože v nejbližší době lze očekávat další pokles cen fotovoltaiky. Pro decentrální zásobování obnovitelnou elektřinou je nejvýhodnější aplikace fotovoltaiky, která má v podmínkách vysoké sluneční intenzity ve většině rozvojových zemí vynikající podmínky. Významné by rovněž mohlo být nahrazení ekologicky i zdravotně nevyhovujícího dřeva a dřevěného uhlí rostlinným olejem ve speciálních vařičích uzpůsobených pro potřeby vaření v rozvojových zemích.

11 http://www.ucsusa.org/clean_energy/our-energy-choices/renewable-energy/how-hydrokinetic-energy-works.html#.VPsplvmG_NI

Podle studie Emanuela Sachse z MIT dosáhne fotovoltaicky generovaná elektřina ještě před rokem 2020 cenové úrovně velkoobchodní ceny elektřiny z uhlí.¹²

Pro provoz aut je v této chvíli asi nejvýhodnější decentrálně pěstovaný a získávaný čistý rostlinný olej v systému dvou nádrží a s pokračující dobou zcela jistě elektromobilita napájená elektřinou lokálně vyrobenou z intermitentních obnovitelných zdrojů.

5. Spotřebitelé v průmyslových zemích by měli odmítat produkty z rozvojových zemí, které nejsou doložitelně a věrohodně produkovány nízkoemisními technologiemi a k tomuto cíli by měly být vynaloženy dostačující prostředky. Současně by měly být nahrazeny příjmy exportujících rozvojových zemí z prodeje fosilních surovin a na nich závislých výrob emisně vhodnějšími komoditami. K této změně by mohlo docházet postupnou křížovou záměnou, aby se obě strany mohly adaptovat.

Je zřejmé, že všechny tyto aktivity budou muset být podpořeny politickými rozhodnutími na národní i mezinárodní úrovni.

Milan Smrž je viceprezidentem evropské asociace EUROSOLAR pro obnovitelnou energii a předseda národní sekce Eurosolar.cz.

¹² <http://landartgenerator.org/blagi/archives/647>

Lidská práva – všechna, všem a všude

Tomáš Tožička

Lidská práva ve své jednotě a celistvosti jsou již několik desetiletí považována za klíčový aspekt rozvoje. Česká diplomacie a některé aktivistické skupiny prezentují Českou republiku jako zemi, která je proslavená podporou lidských práv. Bohužel tato sebe prezentace má k realitě daleko a často jen sloužila a slouží jako maska ke spolupráci s nelidskými režimy, k oponování lidskoprávních dokumentů a k lukrativnímu vývozu zbraní do krizových oblastí.

Na pražském Smetanově nábřeží stojí socha Františka I. Pražští konšelé si ho tam postavili hned dvakrát – v roce 1850 a roce 2003. Učinili tak proto, že chtěli ocenit jeho vítězství nad Napoleonem. Je zajímavé, že v poddané Praze, i v Praze osvobozené, se městští radní rozhodli oslavit císaře, jehož panování je nechtalně známé epochou zvanou Metternichův absolutismus a vytvořením Svaté aliance, která bojovala proti demokracii v celé Evropě. A navíc porazil Napoleona! Tedy sice také císaře, ale rozhodně člověka, díky němuž se myšlenky občanské antifeudální revoluce rozšířily po celém starém kontinentu. Té francouzské revoluce, která se zásadním způsobem zasloužila o vznik lidských práv.

Na jiném nábřeží v jiném městě stojí nádraží a most, který nese jméno malého moravského města, u něhož se odehrála veliká bitva. Vždy, když cestou z nádraží do centra procházím pod tím mostem a dívám se na monumentální basreliéfy kanónů a šavlí, ptám se sám sebe, stejně jako v Praze, zda je opravdu co slavit. Napoleon bitvu u Slavkova geniálně vyhrál proti velké přesile, jeho tažení nejspíš přispělo k rozšíření a sjednocení práva, přineslo s sebou myšlenky volnosti, rovnosti a bratrství. Přispělo snad k urychlení konce roboty a vůbec porážce feudalismu. Ale nejsem si jist, zda všichni ti vojáci bojující na obou stranách konfliktu, jejich příbuzní či sedláci a domkaři z vypálených vesnic tuto svou dějinnou roli patřičně ocenili.

Nicméně Napoleonova krvavá anabáze zůstává klasickým pokusem impéria o transformaci vnějších společností ze zaostalosti k osvícenství. Nikoli prvním, podobné mise, mnohdy končící genocidou, známe z koloniální historie. Nadřazenost tohoto přístupu výstižně popsal Rudyard Kipling ve své oslavné básni Břímě bělochů.¹ Otázkou vždy zůstává, zda jde skutečně o transformační

¹ Rudyard Kipling; Písně mužů; přeložil Otokar Fischer. Primus 2007

misí, nebo jen o umně maskovanou expanzi. A je velmi pravděpodobné, že bez podobných osvícených zásahů by byl přirozený vývoj příznivější.

Spor, který je veden v České republice o možnosti začlenění lidských práv do naší zahraniční politiky, především do tzv. transformační spolupráce, je zatížen emocemi a mýty. Hodně se na něm také podepisuje neznalost tématu.

Je nezbytné vyjasnit si pojmy v této diskusi. V transformační spolupráci jde především o podporu demokracie v zemích, které mají, podle nejasně definovaných měřítek, s jejím naplňováním problémy. Spor se často vede o to, co je demokracie a co ne, a jakou má mít podobu.

V otázce lidských práv je situace o něco jasnější. Na celosvětové úrovni se při jejich prosazování můžeme opřít o mezinárodní smlouvy, kterými se státy zavazují lidská práva dodržovat. Tyto smlouvy jsou v zásadě přijímány na třech stupních. Na úrovni OSN, kontinentálními chartami a na národní úrovni pak ústavním pořádkem. Smlouvy jsou závazné, deklarace mají sloužit jako vodítko.

V této souvislosti nelze nezmínit i mezinárodní programy rozvojové spolupráce (dříve rozvojové pomoci), které od poloviny minulého století mají napomáhat méně rozvinutým zemím překonat jejich hospodářské a sociální obtíže. Ideovým smyslem je vytvořit základní předpoklady pro takový rozvoj, který by umožnil naplňování lidských práv pro všechny občany, zajistil jim důstojnou existenci a možnost rozhodovat o životech svých, i podílet se na rozhodování o společenství, ve kterém žijí.

Lidská práva jsou důležitější než systém

Dne 26. srpna 1789 byla ve Francii vydána Deklarace práv člověka a občana,² do jisté míry ovlivněná americkou deklarací nezávislosti – která ovšem sama přejímala myšlenky předrevolučních francouzských osvícenců. V textu mimo jiné stojí:

„V důsledku toho Národní shromáždění uznává a vyhláší, za přítomnosti a pod záštitou Nejvyšší Bytosti, tato práva člověka a občana: Lidé se rodí a zůstávají svobodnými a rovnými ve svých právech. Společenské rozdíly se mohou zakládat pouze na prospěšnosti pro celek. Účelem každého politického

² Celý text např. na: <http://www.historie.upol.cz/19/prameny/prava.htm>

společenství je zachování přirozených a nezadatelných práv člověka. Tato práva jsou: svoboda, vlastnictví, bezpečnost a právo na odpor proti útlaku. Princip veškeré svrchovanosti spočívá v podstatě v národě. Žádný sbor, žádný jednotlivec nemůže vykonávat moc, která by z něj nebyla výslovně odvozena.“

Dne 24. července 1793 byla rovněž ve Francii navržena Jakobínská ústava. I podle měřítek dnešní doby se jedná o velmi progresivní a demokratický dokument. Předpokládala všelidová hlasování o změnách ústavy a o zákonech, tedy jako zřejmě první podobný materiál prvky přímé demokracie. Přinesla nové právo na práci, sociální pomoc a vzdělání i všeobecné volební právo pro muže (tedy nepodmíněné finanční kaucí či majetkovými poměry). Občanství uděluje například i každému cizinci, který pečuje o starého člověka.

Luis Madelin o ní řekl, že byla „prohlášena za příliš krásnou, než aby se riskovalo, že se používáním poškodí.“³ A tak ač byla schválena a podpořena referendem (!), její používání bylo odsunuto na dobu míru. K jejímu naplnění nikdy nedošlo.⁴

Text tohoto přelomového dokumentu⁵ jasně ukazuje, že sociální a ekonomická práva byla vnímána jako neoddělitelná součást spravedlivé správy společnosti. Podobný hlas se pak pravidelně ozývá při povstáních proti feudálnímu útlaku aristokracie a nové buržoazie. V revolucích roku 1848 byla Jakobínská ústava často dávana za vzor ideální konstituce.

V rámci Americké revoluce se stala základním dokumentem Deklarace nezávislosti ze 4. července 1776, která byla z největší míry ovlivněna francouzskými osvícenci. V ní mimo jiné čteme:

„Pokládáme za samozřejmé pravdy, že všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni, že jsou obdařeni svým stvořitelem určitými nezcizitelnými právy, že mezi tato práva náleží život, svoboda a sledování osobního štěstí. Že k zajištění těchto práv se ustanovují mezi lidmi vlády, odvozující svojí oprávněnou moc ze souhlasu těch, jimž vládnou. Že kdykoliv počne být některá vláda těmto cílům na překážku, má lid právo jí změnit nebo zrušit a ustanovit vládu novou, která by byla založena na takových zásadách a měla svoji pravomoc upravenou takovým způsobem, jak uzná lid za nejvhodnější pro zajištění své bezpečnosti a svého štěstí.“

³ Maurois, André. Dějiny Francie. Překlad Jitka Matějů, Doubravka Olšáková. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994, s. 264 – 265

⁴ Patrik Amelian, Ústavní vývoj Francie po Velké francouzské revoluci, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2014

⁵ <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-du-24-juin-1793.5084.html>

Ze všech zmiňovaných dokumentů plyne, že autoři vycházeli při formulaci z víry, že existují nějaká práva, která jsou nám dána shůry jakousi vyšší bytostí. Především šlo o svobodu a bezpečí. Je také zřejmé, že se nijak neupírali k jednomu společenskému zřízení a dokonce doporučovali měnit toto zřízení i jeho principy tak, aby to vyhovovalo zajištění lidských práv, tedy vlastně Boží vůle.

System, který má lidská práva prosazovat, má být takový, aby co nejlépe odrážel vůli obyvatel a byl jí schopen co nejlépe reflektovat.

Problém s transformací a kategorizací

Transformační spolupráce otevírá mnoha znepokojujících otázek. Má paralela s Napoleonem je myslím zřejmá. Mohl bych uvést i jiné pokusy o tzv. demokratizaci. Intervence v Demokratické republice Kongo, ve Vietnamu, v Guatemale, když mám vybrat jen několik málo. Celkově jdou oběti podobných demokratických snah do desetimilionů.

Naproti tomu lidská práva jsou dnes platformou, na níž se společně národy snaží hledat minimální standardy pro zajištění lidské důstojnosti pro každého obyvatele. A to napříč různými kulturami i formami společenského uspořádání.

Problém vývozu demokracie a jeho ideologické a hospodářské pozadí ukázal ve svých dílech James Bovard, a to především na příkladu americké Národní nadace pro demokracii.⁶

Součástí emocionální diskuse o lidských právech je také pokus o jejich kategorizaci, a tím i o zdůraznění důležitosti těch či oněch práv na úkor jiných. To je ale pouze politicko-ideologický spor, který má částečně základ v podobné akademické diskusi, která se pokusila dělit lidská práva na pozitivní a negativní, nebo na lidská práva první, druhé a třetí generace; v českém prostředí se objevují zcela nové kategorie jako tradiční a ostatní lidská práva.

Kategorizace však nemá žádnou oporu ani v historii, ani v lidskoprávních dokumentech. Jediné obecně uznávané dělení je to, které vyjímá tzv. tvrdé jádro lidských práv, jehož by se v žádném případě nemělo týkat žádné omezování – derogace. Klasicky jsou do tvrdého jádra lidských práv řazena: 1) právo na život, 2) právo nebyť mučen ani podrobován nelidskému či ponižujícímu

⁶ <http://jimbovard.com/blog/2009/10/15/the-national-endowment-for-democracys-forgotten-sordid-history/>

zacházení, právo nebyť držen v otroctví ani v nevolnictví, 3) právo na zákaz retroaktivity trestního práva.⁷

Připomeňme si však, že například kontinentální Africká charta lidských práv nepřipouští žádnou derogaci.

Bohužel v české diskuzi převažuje selektivní přístup k lidským právům a to jak při výběru států, které lidská práva porušují, tak při výběru práv, která jsou uznávána za důležitá, či méně důležitá. Ten druhý problém lze nejlépe dokumentovat na příspěvku právníka Jiřího Přibáně. Ten ve svém článku Ušpiněná práva člověka⁸ zavádí zcela nové pojetí, a to na lidská práva a základní práva. V českém kontextu, kde jsou lidská práva shrnuta v Listině základních práv a svobod, to vyvolává obzvláštní zmatek. Přibáněovo pojetí stojí za zmínku, protože vyjadřuje přání mnoha politiků i aktivistů svobodně rozhodovat o tom, která práva jsou důležitější než jiná. Přibáněova základní práva tvoří „svoboda projevu, právo na řádný soudní proces a garantování majetkových práv,“ díky kterým mohou fungovat ostatní, především sociální lidská práva. Odvolává se tu na jakýsi common sense, který ovšem nemá žádnou oporu v mezinárodním právu.

Když byla v roce 1977 vydána Charta 77, v úvodní větě stálo: „Dne 13. 10. 1976 byl ve Sbírce zákonů ČSSR (č. 120) zveřejněn „Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech“,⁹ které byly jménem naší republiky podepsány v roce 1968, stvrzeny v Helsinkách roku 1975 a vstoupily u nás v platnost dnem 23. 3. 1976. Od té doby mají naši občané právo a náš stát povinnost se jimi řídit.“ Lidská práva shrnutá v obou paktech pak autoři označují za „základní lidská práva.“ V obou závazných paktech například nenajdete žádnou garanci majetkových práv, o které píší konzervativci. Majetková práva se dostala do 1. protokolu k Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod Rady Evropy, který kromě ochrany vlastnictví zajistil i právo na vzdělání a svobodné volby. S Lisabonskou smlouvou vstoupila v platnost Listina základních práv EU, která je součástí primárního práva Unie a z Úmluvy vychází a ochranu majetku také zajišťuje.

Jestliže tedy mluvíme o univerzalitě lidských práv, pak mluvíme o nedělitelnosti práv občanských, politických, hospodářských, sociálních a kulturních. A navíc mluvíme o univerzálnosti v rámci naší planety. A v tom případě nám nezbývá, než se odvolávat na univerzálně platné mezinárodní smlouvy.

7 Sudre, F., Mezinárodní a evropské právo lidských práv, Brno 1997, str. 134n.

8 Jiří Přibáň: Ušpiněná práva člověka; Novinky.cz 9.9.2014. Dostupné on-line.

9 http://www.svedomi.cz/dokdoby/charta_77.htm

O potřebě univerzálního přístupu k lidským právům se mluví již od vzniku nové rozvojové spolupráce po roce 2000 a znovu pak při diskusi o vzniku transformační spolupráce v roce 2005. Z této diskuse byly vyloučeny občanské skupiny, které v té době na obranu lidských práv v jejich univerzalitě vystupovaly. Nicméně i v materiálech MZV se objevuje potřeba univerzálního přístupu. Nakonec však zvítězilo pojetí, které prosazuje tzv. demokratizaci, aniž by bylo jakkoli specifikováno, o co vlastně jde.

Česká zkušenost a „pomoc“ světu za komunismu

Dvě základní lidskoprávní dohody – Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech – stály po jejich ratifikaci v roce 1976 u zrodu Charty 77. Filozof Ladislav Hejdánek přišel tehdy s ideou, aby se diskuse s československými mocenskými orgány vedla na základě práv daných schválenými mezinárodními smlouvami. Tato strategie byla pak využita mnoha dalšími hnutími po celém světě.

Česká republika má ratifikovánu většinu lidskoprávních dokumentů. Výjimkou je opční protokol k Mezinárodnímu paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech přijatý OSN v roce 2008. Tím jsou lidé u nás zbaveni možnosti vyžadovat práva, která by jim naše země upřela, u mezinárodního výboru. Pokud chceme mluvit o lidských právech v jejich celistvosti a odvolávat se na Chartu 77, pak to není možné bez této ratifikace.

Přístup poválečné ČSR, ČSSR, ČSFR a ČR k pomoci „zemím třetího světa“ se v průběhu let samozřejmě měnil. Vyváželi jsme technologie do rozvojových zemí, školili experty, poskytovali půjčky i finanční dary v řádech až desítek milionů dolarů – například exportním kontraktem Škodovky na výstavbu metalurgického kombinátu v Indii v roce 1961. Vyváželi jsme ovšem také obrovské množství zbraní a školili vojenské specialisty. Tajně, proti rezoluci OSN, jsme vyváželi československá bitevní letadla a další zbraně do Izraele v rámci tajné, ekonomicko-politické operace DI (Důvěrné Izrael).

Zajímavé je, že například vojenská invaze USA do Guatemaly pod krycím názvem PBSUCCESS a následná podpora brutální junty byly propagandou USA vydávány za reakci na československý dovoz dvou tisíc tun zbraní na švédské lodi MS Alfhem do této demokratické země. USA pak omylem bombardovaly napalmem britskou obchodní loď SS Springford.

Často jsme také podporovali státy, které se posléze znepřátelily a bojovaly proti sobě. Jako špatný vtíp na mě během dvouleté základní vojenské služby

působila historická deska na letecké základně v Čáslavi, kde byli nejprve školeni izraelští piloti a posléze egyptští piloti, aby se pak navzájem sestřelovali v československých letadlech.

Československo se snažilo podporovat i vývoz revoluce, známé je především školení vietnamských či kubánských velitelů, nebo členů jihoafrického Kopí národa. Podle dostupných informací nebyly výsledky nijak oslnivé. S nástupem normalizace se podpora odboje omezila na civilní dodávky.¹⁰

Během normalizace politický ideologicko-revoluční étos rozvojové spolupráce částečně mizí a nahrazují ho spíše ekonomické a geopolitické zájmy. „Nezištná“ podpora vlád rozvojových zemí se však většinou děje až pod tlakem Sovětského svazu. Oficiální politikou nadále zůstává podpora osvobozeneckých hnutí, vyjádřená např. udělením Řádu přátelství v roce 1988 vězněnému Nelsonu Mandelovi u příležitosti jeho sedmdesátých narozenin.

Ovšem kořeny chytrácké ekonomické diplomacie můžeme najít již v padesátých letech. Příkladem jsou naše dlouhodobé vztahy s Jižní Afrikou, s níž jsme přerušily diplomatické vztahy až po nátlaku Komunistické strany JAR. Podobné to bylo s rasistickou Rhodesií, od jejíž vlády jsme na jedné straně nakupovali suroviny, na druhé straně jsme dodávali zbraně povstalcům. Tyto praktiky se pak přenesly i do poměrů po roce 1990.

Změny po Listopadu

V devadesátých letech jsme od rozvojové spolupráce ustoupili ve všeobecně sdíleném názoru, že jsme sami moc chudí na to, abychom pomáhali jiným. Je ovšem třeba si uvědomit, že i v roce 1989 jsme patřili mezi nejvyspělejší země planety a samozřejmě toto postavení jsme neztratili ani v ekonomickém propadu devadesátých let, i když nás předběhly některé země, jako například Jižní Korea.

Od té doby také patříme mezi nejdotovanější státy planety, a to díky přístupovým fondům EU a následně přerozdělování z rozpočtu EU. V roce 2010 na českého občana připadla více než třikrát větší dotace z EU než dotace na jednoho Zambijce v rámci oficiální rozvojové spolupráce (ODA).¹¹

¹⁰ Petr Zídek, Karel Sieber; Československo a subsaharská Afrika v letech 1948-1989; Ústav mezinárodních vztahů v Praze, 2007

¹¹ Konkrétně šlo v případě ČR o 3 361,7 mil EUR, v případě Zambie o 849 mil. USD. Zambie je cca 10x větší a má o 3 mil. obyvatel více. Srovnej: <http://www.mfcr.cz/cs/zahranicni-sektor/monitoring/pozice-cr-vuci-rozpoctu-eu/2014/cista-pozice-cr-ve-vztahu-k-rozpoctu-eu-20574> a http://www.who.int/gho/governance_aid_effectiveness/countries/zmb.pdf

Lidská práva se v devadesátých letech stala silnou rétorickou hříčkou především za prezidentství Václava Havla. Černín a Klárov ovšem postupovali stále stejně pragmaticky jako před převratem.

Jediné, zřejmě politické, rozhodnutí narušilo pragmatismus ekonomické diplomacie. Byl to radikální odklon od tradičních obchodních partnerů – zemí bývalého Sovětského svazu, Vietnamu, „frontýrských zemí“ ve Střední Americe a na jihu Afriky. Znamenalo to nejen obchodní ztráty, ale především diplomatickou marginalizaci a praktickou degradaci dosud významné české diplomacie na hlasovací zrcadlo USA. Přeorientování na jiné země proběhlo úspěšně jen částečně, a to především díky tomu, že jsme se začlenili do zpracovatelského procesu s vysokou mírou zisků z práce, ale malým podílem kapitálových příjmů.

Zklamání některých partnerů bylo velké. Příkladem může být nakonec takřka utajená návštěva Nelsona Mandely, kterého Václav Havel pozval jako první významnou osobnost již v roce 1990. Mandela přijel na soukromou návštěvu až v roce 1992 a vzbudil na Hradě velké rozpaky, takže to vypadalo, jako by se jeho návštěvu snažili všemožně ututlat. Mediální pokrytí se limitně blížilo nule. Mandela byl zklamán českým odmítáním tradic podpory národně osvobozeneckých hnutí a nakonec tuto návštěvu ani Václava Havla nezahrnul do svých pamětí.

Konečným rozloučením s lidskoprávní problematikou byla v roce 2001 návštěva prezidenta Havla v Saudské Arábii, v jednom z nejtužších totalitních režimů. Václav Havel tehdy omlouval nedodržování lidských práv kulturními rozdíly.¹² Na oficiální cestu s ním letěli zástupci několika firem, včetně zahraničních. Nejvýnosněji dopadla návštěva pro zástupce americké Terex Corporation.

Právě zde je možno spatřovat počátek nového typu české tzv. ekonomické diplomacie. Zatímco normalizační proexportní politika měla za úkol zvýšit příjmy státu, současná tzv. ekonomická diplomacie je zaměřena převážně na podporu soukromých podniků, které jsou ještě k tomu mnohdy v rukou zahraničních vlastníků, nebo mají jinou daňovou rezidenci. U Václava Havla se jednalo ještě o výjimky, u Václava Klause šlo o pravidlo a u Miloše Zemana to nabralo absurdních rozměrů, když s sebou na státní návštěvy vozí zástupce firem sídlících mimo ČR, danících v daňových rájích, a ještě létá jejich letadly.

12 Pavla Nováková; Lidové noviny str. 8; 12.2.2001: „O dodržování lidských práv v samotné Arábii, kde jsou dodnes popravováni lidé, kteří porušili islámskou morálku, se nemluvilo. „Určité zvyklosti či úkazy zdejšího života, které nám připadají vzdálené a které bychom v jiných zemích mohli považovat za nespravedlnost, jsou historicky zformované tvary místního povědomí,“ vysvětlil Havel.“

Nový dvojitý metr

Rozvojová spolupráce se znova rozjíždí až na přelomu tisíciletí. Mezi první velmi chvályhodné kroky patří unilaterální odpuštění dluhů našim dlužnickým zemím, které se řadily mezi nejchudší státy (LDC). Zlomovým krokem se stala příprava tzv. transformační spolupráce, která vznikla ve spolupráci mezi MZV, Člověkem v tísní a za silné podpory NED (National Endowment for Democracy, politická nadace podporovaná vládou USA).¹³ Jejím cílem je vývoz demokracie a to především neokonzervativního střihu. Důraz se klade na formální volenou parlamentní demokracii s omezením přímé demokracie a deliberace, právo na vlastnictví, právo na mediální aktivity. Zeměmi, na které se naše politika podle přání USA zaměřila, byly Barma (Myanmarský svaz), Bělorusko a Kuba.

Ostatní totalitní země zůstaly zcela mimo transformační agendu a oficiální spolupráce s nimi byla kritizována jen několika málo lidskoprávními skupinami. Dále se spolupracuje s autoritářskými i diktátorskými režimy na Arabském poloostrově, v severní Africe, v Latinské Americe i v Asii. Celou dobu pokračuje vývoz zbraní a zbraňových systémů.

Příkladem může být dnes zapomenutý pokus vlády vyvézt v roce 2004 do Číny radar Věra. Organizacím a občanům protestujícím proti vývozu systému do země, která má těžké problémy s lidskými právy i se zahraniční politikou, se po několik týdnů dostávalo jen úsečných odpovědí ve prospěch obchodu s Čínou a snižování pasivní bilance. Vývoz nakonec nezastavily demonstrace, ale osobní dopis generála Colina Powella předsedovi české vlády.

K alarmující intervenci proti lidským právům ze strany ČR došlo 1. října 2007, kdy Valné shromáždění OSN přijalo 122 hlasy proti 6 návrh, aby se OSN zabývalo dopady používání střel s ochruceným uranem. Jedním z oněch šesti hlasů proti byl vedle USA i hlas českého zástupce při OSN. Vzhledem k tomu, že tyto střely byly použity ve válkách v Jugoslávii, Afghánistánu a Iráku, tedy zemích, které byly prioritní pro naši zahraniční rozvojovou spolupráci, je skandální, že naši vládu nezajímalo, zda případné vedlejší efekty radiace nemohou způsobit poškození populaci, které se snažíme pomáhat, nebo lidem, kteří tam jezdí pracovat. Proti tomu se opět ohradilo jen pár aktivistů.

Podobně anti-lidskoprávní punc nese hlasování v Radě pro lidská práva z 26. června 2014. To ustanovilo otevřený výbor, který má připravit smlouvu

¹³ William J. Cabaniss; Czechs Embrace Transformation Diplomacy And Democracy Promotion; Tajná depeše velvyslanectví USA v ČR; 23.1.2006; Reference: 05PRAGUE1614; Dostupné na <http://wikileaks.org/>

o závazných pravidlech pro firmy k dodržování lidských práv. ČR ve shodě se zeměmi EU a s USA hlasovala proti a společně vyhlásily bojkot práce výboru. Francie posléze bojkot odvolala. Toto hlasování nejde jen proti lidskoprávní agendě, ale i proti transformačním myšlenkám. Otevřený výbor je totiž takový, jehož práce se mohou účastnit i zástupci občanských organizací a hnutí. Dosavadní práce uzavřeného výboru, sestávajícího ze zástupců průmyslu a bank, totiž, jaký div, k žádným pravidlům za pětadvacet let nedošla.¹⁴

Česká republika se na stranu lidských práv nepřidala ani v jednom z nejdůležitějších hlasování na Valném shromáždění OSN 9. září 2014. Naprostou většinou byla přijata rezoluce, která má zajistit pravidla pro řádný proces mezi zadluženými státy a jejich věřiteli. Součástí je i dodržování lidských práv obyvatel zadlužených zemí a zhodnocení legitimacy úvěrů (podpora diktatur, korupce, nezákonné postupy a pod.). Česko bylo s většinou zemí EU a s USA proti a přidalo se i k bojkotu celého vyjednávacího procesu.¹⁵

Závěrečné shrnutí

Ačkoliv Česká republika ratifikovala nejdůležitější lidskoprávní smlouvy, jen těžko můžeme říci, že se nám daří je zcela naplňovat na domácí úrovni. Na mezinárodní úrovni prosazování lidskoprávní agendy prakticky chybí. Místo toho se prosazuje transformační spolupráce, která ovšem nemá dosud žádný jednotící prvek a není jasné, z jakých principů vychází a kam směřuje. Její vágní formulace umožňuje, aby ji kritici obviňovali ze zaujatosti a utilitárního využívání k politickým či ekonomickým zájmům.

Strategie lidskoprávní agendy zatím není v zahraniční politice zahrnuta. Není jasně dáno, jak se mají lidská práva prosazovat na bilaterální ani multilaterální úrovni. Není jasná naše pozice vůči agencím OSN či institucím evropským a jak a na čem s nimi budeme spolupracovat. Strategie koherence těchto politik chybí zcela.

Jak shrnuje Katarína Šrámková ve studii českého Fóra pro rozvojovou spolupráci: „Lidská práva a rozvojová spolupráce jsou ve skutečnosti ‚propojené nádoby‘. Základní myšlenkou obou je podpora života lidské bytosti v důstojnosti a rovnosti. V praxi by přitom lidská práva neměla být vnímána jen jako cíl

¹⁴ Tomáš Tožička; Česká republika v OSN opět proti lidským právům. Deník Referendum, 30.6.2014. Dostupné online.

¹⁵ Bodo Ellmers; Sovereign debt restructuring: UN takes a big step forward; EURODAD, 2014. Dostupné online.

rozvojové spolupráce, ale i jako její nástroj. Lidská práva jsou totiž legitimní a plnohodnotnou součástí platného mezinárodního práva a jako taková vytváří jak na mezinárodní, tak na národní úrovni vlivný politický a institucionální rámec potřebný k realizaci lidského rozvoje.“¹⁶ Dosavadní přístup k lidským právům na MZV i ve vládě působí poněkud chaoticky. Hrad s odchodem Václava Havla už nevystupuje ani rétoricky ve prospěch lidských práv a minulý i současný prezident se jim spíše vysmívají.

Rétorika MZV, především tehdejšího prvního náměstka Petra Druláka,¹⁷ směřuje ke standardizaci v rámci EU. Pokud se to podaří uskutečnit alespoň částečně, s jasnou návazností na mezinárodní smlouvy a multilaterální instituce, bude to bezpochyby úspěch. Česká republika by tak poprvé mohla získat jasnou lidskoprávní strategii vztaženou k mezinárodní politice, a to na bilaterální i multilaterální úrovni. Občané, tedy i občané politici a státní úředníci, by tak měli k dispozici dokument, na nějž by se mohli odvolávat při své práci i při svých občanských aktivitách.

Zatím jsme ovšem svědky toho, jak uzavírá i zpráva Social Watch pro Českou republiku z roku 2015,¹⁸ že rétorika převažuje nad reálnou akcí.

Tomáš Tožička je rozvojovým expertem a projektovým manažerem v organizaci EDUCON.

16 Katarína Šrámková; Lidská práva v kontextu zahraniční rozvojové spolupráce; FoRS 2011. Dostupné online.

17 Petr Jedlička; Petr Drulák: To, co mi vložily do úst Lidové noviny, jsem nikdy neřekl. Deník Referendum. Dostupné online.

18 Kol. autorů; Krize ustupuje, ale společenská nesnášenlivost roste; Social Watch ČR 2015. Dostupné online.

Kam se bude dál ubírat mezinárodní spolupráce? Jak se nám podaří bojovat s extrémní chudobou v rozvojových zemích a s rostoucími počty chudých v zemích rozvinutých? Stane se politika více otevřenou pro účast lidí, nebo se otevře více korporátním zájmům? Je naše planeta a život na ní rovnovážný systém, jehož jsme pouhou součástí, nebo je nám dána k tomu, abychom na maximum využili její zdroje? To je jen několik důležitých otázek, které před námi stojí, když se budeme chtít bavit o mezinárodním rozvoji a jeho hlavním nástroji, jímž je rozvojová spolupráce.

Rozvoj s otazníkem

KOLEKTIV AUTORŮ
EKUMENICKÁ AKADEMIE
PRAHA 2015

Dokument vznikl s finanční podporou Evropské unie. Obsah tohoto dokumentu je plně v zodpovědnosti příjemce grantu a nelze jej v žádném případě považovat za oficiální stanovisko Evropské unie.

ČESKÁ REPUBLIKA
POMÁHÁ

náš svět
naše důstojnost
naše budoucnost

2015
Evropský rok
pro rozvoj

ISBN: 978-80-87661-17-8

9 788087 661178

EDUCON
ZAPSANÝ SPOLEK - NGO

